2017-2020

Beleidsvisie Cultureel Erfgoed en Basisvoorzieningen Cultuur

provincie ZUID HOLLAND

Inhoud

Voorwoord 1

Inleiding 2

Deel I Cultureel erfgoed 8

1. Beleidstheorie erfgoed 10
2. Erfgoedlijnen 16
3. Rijksmonumenten en herbestemming 24
4. Molens 30
5. Archeologie 34
6. Monumentale landschappen en iconen 42

Deel II Basisvoorzieningen cultuur 48

7. Cultuurparticipatie 50
8. Bibliotheken 52

Middelen 54

Voorwoord

Erfgoed is essentieel voor de kwaliteit en identiteit van onze leefomgeving. Zuid-Holland kent gelukkig nog veel plekken waar je dit erfgoed kunt zien en beleven. Resten van Romeinse forten, landschapsvormen uit de middeleeuwen, boerderijlinten, kunstig aangelegde landgoederen, historische steden, vestingen, bunkers, molens, pakhuizen en kerken….. De neerslag van eeuwen menselijke activiteit: het verhaal van Zuid-Holland.

Al dat erfgoed bij elkaar vormt een immens kapitaal: voor bewoners, recreanten, bedrijfsleven en toeristen. Vanuit onze provinciale rol willen wij dit erfgoed helpen te beschermen, beleefbaar te maken en te benutten. En wel door:

- *inbreng van onze kennis van erfgoed;*
- *verbinding te leggen met ruimtelijke inrichting, landschap, natuur en water belanghebbende partijen met elkaar te verbinden;*
- *inzet van financiële en andere middelen.*

Cultuur en erfgoed zijn er niet alleen voor de happy few, maar voor iedereen. Het moet voor iedereen toegankelijk zijn en we moeten er allemaal aan deel kunnen nemen. Te beginnen bij de jongste generatie. Als je je geschiedenis kent, weet je beter wat je toekomst is.

Deelname kan zowel passief als actief. Gelukkig kent erfgoed veel fans in de vorm van vrijwilligers. Zonder hen zou de boel niet draaien. En dat geldt ook voor medeoverheden, maatschappelijk middenveld en ondernemers. Alleen door samen de handen in een te slaan kunnen we ons erfgoed behouden om het zo veel mogelijk ongeschonden door te kunnen geven aan onze (klein)kinderen.

Rik Janssen
Gedeputeerde voor cultureel erfgoed

Inleiding

De vorige Beleidsvisie cultureel erfgoed 2013 - 2016 “Erfenis, erfgoed en erfgoud” loopt eind 2016 af. Richtinggevend voor de inhoud van de nieuwe Beleidsvisie is het Hoofdlijnenakkoord 2015 - 2019 “Zuid-Holland: slimmer, schoner en sterker”.

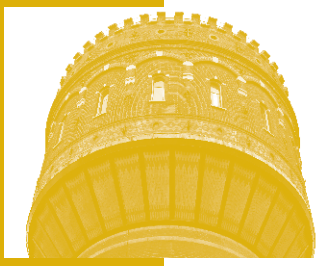

Erfgoed

Het Hoofdlijnenakkoord kwalificeert ons erfgoedbeleid als succesvol. Bijgevolg is besloten tot de voortzetting en intensivering ervan. Het Hoofdlijnenakkoord stelt:

> ‘Wij willen het bredere verhaal
> van de Zuid-Hollandse geschiedenis
> nog beter vertellen
> en beleefbaar maken’.

Daarbij wordt met name gestreefd naar:

1. een koppeling met eigentijdse functies en nieuwe economische dragers bij restauratieopgaven en herbestemming,
2. een betere presentatie en toegankelijkheid van de archeologische vondsten die aan ons beheer zijn toevertrouwd,
3. het waarborgen van het onderhoud van de molens als dragers van het Hollandse landschap.

Voor het bereiken van deze doelen is incidenteel € 6 miljoen (4 x € 1,5 miljoen per jaar van 2016 t/m 2019) extra beschikbaar gesteld. En wederom is € 8 miljoen (4 x € 2 miljoen per jaar van 2016 t/m 2019) voor de voortzetting van de Erfgoedlijnen.

Maatschappij

Ter onderscheiding van onze primaire taak met betrekking tot het erfgoed is cultuurparticipatie in het Hoofdlijnenakkoord verplaatst. Vanwege het raakvlak met 'welzijn' is cultuurparticipatie nu te vinden onder de kop 'Maatschappij'. Daar wordt over cultuurparticipatie opgemerkt: 'Wij willen de huidige culturele basisvoorziening waarborgen. Daarom continueren wij deze periode onze provinciale bijdrage aan deze voorziening'.

Doorontwikkelen

Conform het Hoofdlijnenakkoord is deze Beleidsvisie voor 2017 t/m 2020 een voorzetting en versterking van de lijn in de vorige Beleidsvisie 2013 t/m 2016. Destijds was het motto 'beleving' en 'ontwikkelen' als logisch complement op 'beschermen'. Die lijn trekken we nu door onder het motto 'doorontwikkelen': wat goed is handhaven en bij voorkeur nog een kwaliteitsslag maken, met name op bovengenoemde drie punten: aan herbestemming gekoppelde restauratie, publieksbereik archeologie en het molenonderhoud. Aan de participatiekant betekent doorontwikkelen eveneens dat we kritisch zullen kijken naar de werkplannen van de instellingen die subsidie van ons ontvangen. Dat doen we om zo nodig te kunnen bijsturen.

Leeswijzer en opbouw van deze Beleidsvisie

Deze Beleidsvisie bestaat uit twee delen. Het eerste en omvangrijkste deel behandelt erfgoed, het tweede en kortste deel de cultuurparticipatie en bibliotheken. In het erfgoeddeel gaan we na (§ 1) de algemene beleidstheorie erfgoed achtereenvolgens in op (§ 2) de erfgoedlijnen, (§ 3) restauratie en herbestemming, (§ 4) molens, (§ 5) archeologie en (§ 6) monumentale landschappen en iconen. Wij beschrijven per onderdeel kort het systeem, de belangrijkste spelers en hun rollen. Daarna beoordelen wij de sector uit oogpunt van bescherming, beleving en benutting en trekken we daaruit conclusies voor toekomstig beleid. In het tweede deel gaan we in op de Basisvoorziening cultuurparticipatie (§ 7), die bestaat uit het Kunstgebouw, de PopUnie, het Jeugdtheaterhuis en de Stichting Educatieve Orkest Projecten (SEOP). En tevens op onze voornemens op gebied van bibliotheekbeleid en ProBiblio (§ 8. We sluiten af met een overzicht van onze structurele en incidentele middelen en hun inzet (§ Middelen).
Het bij het Erfgoedhuis ondergebrachte Molensteunpunt en het PSMA (Provinciaal Steunpunt Monumenten en Archeologie) nemen we mee bij de paragrafen over de molens, rijksmonumenten en archeologie.

Overzicht verschillen tussen de Beleidsnota 2013-2016 en de Beleidsnota 2017-2020
We zetten de belangrijkste verschilpunten tussen de huidige (2013-2016) en deze nieuwe beleidsvisie (2017-2020) in schema naast elkaar.

Belangrijkste verschilpunten

	Beleidsonderdeel	Belangrijkste verschilpunten met huidig beleid
1	Algemene beleids-theorie erfgoed	- Nieuw aandachtspunt: de digitale ontsluiting van ons erfgoed
2	Erfgoedlijnen	- Kwaliteitsslag maken aan de hand van het advies van de Provinciale Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK). - Eventuele kaarten als resultaat van de kwaliteitsslag laten wij doorwerken in de CHS, Gebiedsprofielen ruimtelijke kwaliteit en Kwaliteitskaart. - Bijstorten in de themafondsen Landgoederenzone en Goeree Overflakkee, die beheerd worden door het PBCF.
3	Restauratie en herbestemming rijksmonumenten	- Er wordt periodiek een Erfgoedmonitor uitgevoerd. - Meer belang wordt gehecht aan de openstelling van gesubsidieerde monumenten. - Wij stimuleren herbestemming met adviezen op maat en subsidies voor fysieke maatregelen binnen de erfgoedlijnen. - Wij stimuleren herbestemming van rijksmonumenten met subsidies voor toegankelijkheid en duurzaamheid. - Herbestemming is een belangrijk onderdeel van het actieprogramma 'Slim ruimtegebruik'. - Samen met IPO lobbyen voor flexibilisering rijksregels omtrent inzet restauratiemiddelen + aanpassing financieringsmix. - Kennisvermeerdering en kennisdeling omtrent herbestemming richting belanghebbenden en gemeenten bevorderen wij via het Provinciaal Steunpunt Monumenten en Archeologie (PSMA).
4	Molens	- Aan de bestaande subsidieregeling is de subsidiemogelijkheid voor groot-onderhoud toegevoegd. - De molenbiotopen worden verbeterd aan de hand van groenbeheer-plannen.
5	Archeologie	- Er is een nieuwe subsidieregeling in het leven geroepen voor publieksbereik archeologie. Met deze regeling wordt onder meer gestimuleerd dat oud onderzoek wordt uitgewerkt en gesynthetiseerd met nieuw onderzoek. - Binnen de boekjaarsubsidie van ProBiblio wordt een meerjarig project publieksbereik archeologie uitgevoerd. - Samen met gemeenten voeren wij een programma 'Ontstaan van het graafschap Holland' uit. - Wij doen mee met de Nationale Archeologiedagen. - Met gemeenten hanteren wij één gezamenlijke communicatiekalender archeologie en creëren we één portal voor onze websites. - Er komt meer aandacht voor onderwater (maritieme) archeologie. Onderzoek wordt gedaan naar de mogelijkheden van een pilot voor amateuronderwaterarcheologie, bijvoorbeeld bij het Voornse Meer. - Grote meerjarige publiekstrekker is het programma 'Brittenburg'. Door de AWN wordt gezocht wordt naar de ligging van Brittenburg en er komt een publieksboek uit. - Wij ondersteunen het Archeon bij de beoogde uitbreiding met een Romeins Schepenmuseum voor de Zwammerdamschepen. - Ons Archeologiehuis ondergaat een update en upgrade. - Bij grote infrastructurele werken als de Rijnlandroute en de Blankenburg-tunnel wordt het publiek bij opgravingen betrokken en zal archeologie worden ingezet als inspiratiebron bij de vormgeving.

Vervolg - Belangrijkste verschilpunten

	Beleidsonderdeel	Belangrijkste verschilpunten met huidig beleid
6	Monumentale landschappen en iconen	- De atlas van de CHS aanvullen met erfgoedwaarden als historische vaarwegen, erfgoed langs dijken, kerken, torens en onder architectuur gebouwde sociale woningbouw.
7	Basisvoorziening cultuur participatie	- Kleine gemeenten kunnen via het Kunstgebouw deelnemen aan de CmK-regeling van OC en W (CmK= Cultuur met Kwaliteit voor het onderwijs).
8	ProBiblio	- Er is een discussienotitie Bibliotheekbeleid 2017 - 2020 in voorbereiding, die eveneens op 28 september 2016 in de Statencommissie Bestuur en Middelen wordt besproken. De uitkomst daarvan wordt zodra mogelijk in de Beleidsvisie cultureel erfgoed 2017 - 2020 weergegeven.

Omgevingsvisie

Binnen de geldigheidsduur van deze Beleidsvisie cultureel erfgoed komt de integrale Omgevingsvisie tot stand. Wij sorteren daarop zodanig voor dat de erfgoedonderdelen die straks deel uitmaken van de Omgevingsvisie, te zijner tijd eenvoudig kunnen worden ingepast. Het gaat daarbij in ieder geval om de volgende onderwerpen:

Het lijkt de aangewezen weg om bij de uitwerking van de Omgevingsvisie gebruik te maken van integrale gebiedsvisies. De deelkaarten + agenda's, die door de erfgoedtafel Landgoederenzone ontwikkeld zijn, kunnen daarvoor een bruikbare opstap vormen (zie § 2).

	Erfgoedonderdeel	Visie Ruimte en Mobiliteit + Kwaliteitskaart	Verordening Ruimte	Omgevings-visie	Omgevings-verordening
1	Terreinen van archeologische waarde	Bij Bodem in § 4.3.5 en op kaart [1]	art. 2.4.4	In combinatie met Bodem	X
2	Kroonjuwelen	Bij Cultureel erfgoed in § 3.5 en op kaart [2]	art. 2.2.1	X	X
3	UNESCO-werelderfgoed	idem	art. 2.4.4 (Limes)	X	X
4	Molenbiotopen	idem	art. 2.3.5	X	X
5	Landgoed- en kasteelbiotopen	idem	art. 2.3.6	X	X
6	Erfgoedlijnen	idem	-	In combinatie met Groen	-
7	Herbestemming	Bij Beter benutten en opwaarderen van wat er is In § 1.3	-	X	X

[1] *Kaart I Laag van de ondergrond.*

[2] *Kaart IV Laag van de beleving.*

Fort Wierickerschans, onderdeel van erfgoedlijn Oude Hollandse Waterlinie

Deel I

Cultureel erfgoed

1

Beleidstheorie erfgoed

Erfgoed is van grote betekenis voor de samenleving. Het maakt je omgeving mooier, je ontleent er je identiteit aan. En als je het slim aanpakt kun je er nog aan verdienen ook. Denk aan de economieën van landen als Griekenland of Egypte. De toeristenindustrie drijft daar grotendeels op hun erfgoed. Hier bij ons geldt dat natuurlijk in mindere mate. Maar kijk eens naar Amsterdam met zijn monumentale erfgoed. Daar wordt inmiddels geklaagd over de toeloop, en de stad zou graag zien dat het surplus aan toeristen zich wat meer verdeelde over andere historische Hollandse steden en attracties. Dit werkt natuurlijk alleen als de bezoeker het aanbod kent, er eenvoudig kan komen en - het belangrijkste - als er ook echt iets te beleven valt. Als dat ontbreekt, blijven er gouden kansen liggen en wordt het tijd om daar wat aan te doen.

Basisprincipes

Ons erfgoedbeleid is gebaseerd op deze basisprincipes:

- Erfgoed is van ons allemaal en niet enkel van een kleine bevoorrechte groep.
- Erfgoed moet dus voor iedereen toegankelijk zijn en we moeten er allemaal aan deel kunnen nemen, te beginnen met de jongste generatie (erfgoededucatie).
- Erfgoed moet je niet alleen bewaren, je moet het kunnen beleven. En de kroon op het werk is dat het weer een (betaalde) eigentijdse functie heeft (een herbestemming).
- Erfgoed op zichzelf is mooi en waardevol. Maar de waarde kan nog veel groter worden in combinatie met bijvoorbeeld groen en water als onderdeel van stad en land. Erfgoed als hefboom voor gebiedsontwikkeling vraagt een integrale aanpak
- Erfgoed goed onderhouden, zodat wij het aan volgende generaties door kunnen geven, lukt alleen met de inzet van vele partijen. In het bijzonder zijn vrijwilligers belangrijk. De provincie kan niet alles alleen realiseren en betalen.

Hierna een korte toelichting op deze basisprincipes erfgoedbeleid.

Publieksbereik

Erfgoed is van grote betekenis. Een omgeving die rijk is aan erfgoed maakt dat mensen kunnen hechten aan een plek en er graag verblijven of naar toe komen. Geluk-

kig is Zuid-Holland rijk aan molens en andere monumenten. Ook bevindt zich nog veel erfgoed onzichtbaar onder de grond of verpakt in dozen. Nog veel deuren en hekken zitten op slot. De geheimen daarachter worden enkel in wetenschappelijke artikelen voor vakgenoten ontsloten.
Dat is jammer en dat willen wij veranderen. Zo veel mogelijk inwoners, recreanten en toeristen moeten van het Zuid-Hollandse erfgoed kunnen genieten. Bij toegankelijk maken gaat het niet alleen om fysieke ontsluiting, het gaat ook om het vertellen van het bijbehorende verhaal. Ontsluiten kan tegenwoordig ook digitaal. Via websites, met behulp van apps en augmented reality op de mobiele telefoon. En bij de digitaal te ontsluiten informatie denken wij ook aan kaarten zoals onze Cultuurhistorische Hoofdstructuur, alsmede de provinciale en regionale archieven en collecties. Wij willen de digitale ontsluiting actief bevorderen, hetgeen uiteraard ook kosten met zich mee zal brengen.

Erfgoededucatie

Het Erfgoedhuis (EGH) verzorgt in onze provincie de erfgoededucatie. Het voornemen is om erfgoededucatie te verbreden met publiekscommunicatie. Naast scholen worden straks ook erfgoedinstellingen, inwoners en bezoekers van Zuid-Holland op maat bediend met onderwijsprojecten, informatie in de recreatieve sfeer, publieksevenementen en educatieve projecten.
Het aandachtsgebied breidt zich daarmee uit van formeel naar informeel en ‘een leven lang leren’. Het nu al beschikbare materiaal kan breder en liefst gratis worden afgezet bij diverse doelgroepen van wisselende leeftijd, achtergrond, sociale kring en interesseniveau. De nadruk ligt op kwaliteit in plaats van kwantiteit. Er wordt met name ingezet op projecten met nieuwe samenwerkingspartners; de afzet en het gebruik van materiaal zijn dan beter gegarandeerd.
Zo denken we concreet aan een project op de erfgoedlijn Limes bij Ipse de Bruggen. Hier kunnen we het verhaal van de Limes aan bezoekers en de verstandelijk gehandicapte bewoners vertellen. Er leven ideeën over een Limespaspoort en een Romeinenevenement. Bij de erfgoedlijn Atlantikwall denken we aan een project met dementerende ouderen en hun mantelzorgers. Meer algemeen zetten we graag in op een project voor nieuwe Nederlanders en vluchtelingen die kennis maken met het erfgoed in Zuid-Holland. Die groep zou ook interessant kunnen zijn voor het werven van erfgoedvrijwilligers.

Behoud is veel meer dan beschermen

Om het erfgoed te behouden en ongeschonden door te kunnen geven aan onze (klein) kinderen, moeten we het wel beschermen,

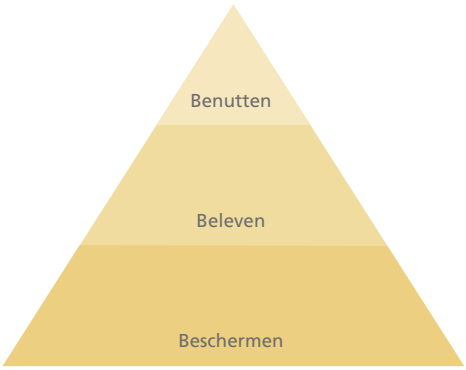

Behoud cultureel erfgoed door beschermen, beleven en benutten

Erfgoed-lijn	Water		Groen			Economie			Mobiliteit		Voor-heen IRP
	Kust en recreatie	Water-berging	EHS	Groen beleving	Energie	Top gebied	Toerisme	Water	Fiets	Beheer Infra-structuur	
Land-goederen zone	X		X	X	X	X	X	X	X	X	
Water-driehoek	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Atlantik-wall	X	X	X	X		X	X		X		X
Oude Hollandse Water-linie		X	X	X			X	X	X	X	
Limes	X			X			X	X	X	X	X
Goeree-Over-flakkee	X		X	X	X		X	X	X	X	X
Trek-vaarten	X	?	X	X	X	X	X	X	X	X	

Relatie erfgoedlijnen en provinciale prioriteiten op andere beleidsterreinen

beleefbaar maken en bij voorkeur economisch rendabel benutten. Als erfgoed qua onderhoud en restauratie zijn 'eigen broek kan ophouden', is het niet meer afhankelijk van publieke middelen. Inmiddels weten we dat die middelen - ten tijde van crisis - kunnen sneuvelen. Erfgoedbeleid gaat dus veel verder dan wettelijke beschermingsregimes en subsidies voor restauraties. Maar om erfgoed beleefbaar te laten zijn, moet je weten dat het bestaat, waar het is (bekendheid), en hoe je er kunt komen (bereikbaarheid). Er moet ook echt wat te beleven zijn. Het bijbehorende verhaal moet aansprekend verteld worden (beleven), om te beginnen aan jongeren via erfgoed-educatie.

Integrale aanpak

Bij erfgoed gaat het juist om functiemenging en niet om functiescheiding. Een weiland is mooier met een molen of kerktoren aan de einder, en een bos met een kasteel erin is spannender dan zonder. Het 'rood' van het erfgoed gaat dus prima samen met het 'groen' van de natuur en het 'blauw' van het water. En om er te komen heb je fiets- en wandelpaden nodig, aanlegsteigers en toeristische overstappunten (TOP's) voor de automobilist. Een erfgoedlijn als de Landgoederenzone is pas af als je hem kunt vermarkten door er recreatief-toeristische arrangementen aan te koppelen. Aan erfgoed kun je dus 'verdienen'. Als economische drager voor het MKB in de toeristische

sector, als broedplaats voor de creatieve economie in de stad, en om kwijnende wijken te upgraden, zoals bij de herbestemde villa Augustus in Dordrecht. Erfgoed beschermen, beleefbaar maken en (liefst economisch rendabel) benutten vraagt dus per definitie om een integrale aanpak binnen de cultuursector zelf en vanuit meerdere provinciale disciplines: RO, groen, water, recreatie en toerisme, mobiliteit, economie en sociaal. Hieronder een overzicht van de beleidsterreinen waarmee bijvoorbeeld de erfgoedlijnen verknoopt zijn.

Integraal werken verondersteld een wederkerige relatie tussen beleidsterreinen, dus dat men van twee kanten met elkaars doelen en belangen rekening houdt.

Netwerken

Ons erfgoed behouden door het te ontwikkelen is een omvangrijke, complexe klus. Dat kan geen enkele partij op zichzelf bedenken en realiseren. Daarvoor zijn er vele nodig: medeoverheden, eigenaren, fondsen, stichtingen en verenigingen en niet in de laatste plaats de burger als liefhebber en vrijwilliger. Als werkwijze hanteren wij bij voorkeur het netwerken. De erfgoedtafels bij de erfgoedlijnen zijn daarvan een voorbeeld. Daar worden belangen met elkaar verbonden en worden aansprekende resultaten behaald. De erfgoedtafels zijn rijk geschakeerd aan partijen, genereren veel energie in de vorm van kennis, creativiteit, geld en activiteiten en regisseren als het ware zichzelf met behulp van een gezamenlijk

1 Wereld van de prestatie en presterende overheid: **PRESTEREN**	2 Wereld van gemeenschappelijkheid en co-creërende overheid: **SENSITIEF SAMENWERKEN**
3 Wereld van geordende verhoudingen en rechtmatige overheid: **ONDERSTEUNEN EN HANDHAVEN**	4 Wereld van synergie en responsieve overheid: **FLEXIBEL FACILITEREN**

Vier archetypen van overheden: verschillende waarden, handelingsperspectieven en rollen.

gedeelde 'stip aan de horizon' en een meerjarig investeringsprogramma. Door gebruik te maken van deze grote zelfwerkzaamheid in de samenleving, kan de provincie zich concentreren op het managen (pluriforme samenstelling tafels, horizontale werkwijze onder leiding van een onafhankelijk voorzitter, etc.) en faciliteren (secretariaat, 'oliemannetje', subsidiënt, etc.) van de erfgoedtafels.

Onze overheidsrol bij het ontwikkelen beperkt zich vooral tot richting geven (bijvoorbeeld door het benoemen en framen van zeven erfgoedlijnen), partijen te verbinden en deze netwerken vervolgens niet in de weg te staan, maar juist te faciliteren.

We betreden daarmee het derde kwadrant (rechtsboven) van het sturingsschema van de Nieuwe School voor het Openbaar Bestuur (NSOB). Voor het beschermen blijft evenwel het eerste kwadrant (linksonder), dat van de regulerende overheid, het meest aangewezen. Althans voor het geval de zaken niet vanzelf goed gaan. Ook qua bestuurlijke rolinvulling vraagt erfgoed een weloverwogen, gedifferentieerde aanpak: van verordenen tot de uitgestoken hand naar maatschappelijke partners.

Erfgoedlijn Trekvaarten: de Schie ten zuiden van Delft. Links van het water is het voormalig jaagpad zichtbaar. Foto Wim ter Hart Aviacamera.

2
Erfgoedlijnen

Een erfgoedlijn hebben we als volgt gedefinieerd: "Een geografische structuur (kust, trekvaart, oude duinenrij, eiland, etc.), die meerdere monumentale stippen met één gemeenschappelijk historisch verhaal verbindt tot één streep of lijn op de kaart. De erfgoedlijnen zijn ensembles van erfgoed, landschap en water, die kwaliteit verschaffen aan de ruimte en beschikken over groot recreatief en toeristisch potentieel".
Let wel: de bij de erfgoedlijnen behorende net-werken van monumenten en daarbij behorende belanghebbende partijen zijn hiermee dus op twee manieren afgegrensd: via de geografie én het verhaal van de erfgoedlijn.

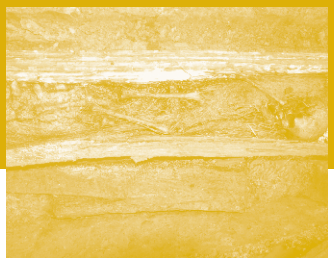

Wij onderscheiden zeven erfgoedlijnen. Die zeven maken belangrijke hoofdstukken uit de geschiedenis van Zuid-Holland weer beleefbaar. De Limes (leven in Romeinse tijd), de Waterdriehoek (St. Elisabethsvloed, watermanagement, baggerindustrie), Goeree Overflakkee (leven met het water als vriend en vijand), de Landgoederenzone (de landelijke tegenhanger van de Hollandse grachtengordels uit de Gouden Eeuw en Pruikentijd), de Oude Hollandse Waterlinie (het Rampjaar 1672), de Historische Trekvaarten (massavervoer over water vóór de komst van de trein) en de Atlantikwall (vijf jaar bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog).

Aan de realisatie van de zeven erfgoedlijnen is de afgelopen vier jaar met veel creativiteit, energie en plezier door zeer veel partijen (> 250) gewerkt. Met als resultaat ruim 200 lopende en gerealiseerde projecten op gebied van bescherming, beleving en benutting. De provinciale inleg van € 3,5 miljoen per jaar werd door cofinanciering gemiddeld verdrievoudigd. Zo komt de gemiddelde ‘omzet’ van de erfgoedlijnen uit op € 14 miljoen per jaar. Een deel van deze provinciale middelen (€ 1,5 miljoen) zijn voormalige rijksmiddelen voor restauratie, die in 2012 in het kader van ‘MoMo’ (modernisering monumentenbeleid) naar de provincies zijn gedecentraliseerd [3].

[3] De andere helft (€ 1,5 miljoen per jaar) van de gedecentraliseerde rijksmiddelen zetten wij in voor de restauratie van rijksmonumenten buiten de erfgoedlijnen (zie § 3).

Doelen en projectenmatrix

Ambitie *	Strategisch doel *	Operationeel doel	Project/activiteit
Behoud van erfgoed	Vergroten bescherming	Beschermd als monument en geborgd in RO	
	Vergroten beleefbaarheid	Objecten gerestaureerd	
		Zichtbaarheid vergroot	
		Toeristisch-recreatief attractiepunt ontwikkeld	
		Bekendheid vergroot	
		Bereikbaarheid vergroot	
		Objecten verbonden	
	Vergroten benutting	Herbestemming gestimuleerd	

* Reeds door PS geaccordeerd.

Er wordt op een gestructureerde wijze aan de realisatie van de erfgoedlijnen gewerkt. Onderstaande doelenboom brengt die structuur in beeld. De ambitie en strategische doelen zijn door PS vastgesteld. Bij de operationele doelen bestaat er voor de tafels meer vrijheid en flexibiliteit. De hierboven genoemde operationele doelen zijn dus voorbeelden.

Zowel extern als intern wordt de realisatie van de erfgoedlijnen integraal aangepakt. Intern zijn zij inmiddels opgenomen in de VRM en staan zij op de Kwaliteitskaart. Vanuit de sector groen wordt aanmerkelijk bijgedragen in de vorm van aanlegsteigers (bij de Trekvaarten bijvoorbeeld), wandelpaden en Toeristische Overstap Punten (TOP's). Met fietspaden worden de attracties

Landgoed Ockenburgh, Den Haag

in bijvoorbeeld de Landgoederenzone onderling verbonden. En de sector water zou voor de berging van overtollig water weer de oude inundatiekommen van de Oude Hollandse Waterlinie kunnen gebruiken. Daardoor wordt tegelijk de immense uitgestrektheid van deze verdedigingslinie weer zichtbaar. Dat kan - in plaats van met water - eventueel ook met natte natuur.

Sleutel van het succes is niet alleen dat het concept ‘erfgoedlijn’ wordt herkend; ook de nieuwe manier van werken brengt succes. Niet meer van bovenaf, maar van onderop als een voortdurende stroom van energie, ideeën en geld, die binnen zekere grenzen haar eigen weg vindt. Daartoe zijn rond elke erfgoedlijn permanente tafels gevormd waar alle partijen, die geïnteresseerd zijn in de erfgoedlijn of er belang bij denken te hebben, aanzitten. De tafels variëren in bezetting van 20 tot meer dan 50 partijen zoals overheden, eigenaren van monumenten, allerhande ondernemers, musea, bibliotheken, vrijwilligers, stichtingen, verenigingen en fondsen.

Elke tafel heeft een onafhankelijk voorzitter (i.c. een burgemeester, wethouder, bankdirecteur en generaal b.d.). Deze voorzitter waakt over het algemeen belang en de voortgang. De tafels staan permanent open voor nieuwe partijen met nieuwe ideeën en belangen. Elke tafel heeft een gezamenlijk gedragen wensbeeld 2020 gemaakt, de zogenaamde ‘stip aan de horizon’. Er wordt gewerkt volgens een meerjarige agenda met projecten en activiteiten om dat wensbeeld te realiseren. Ook ieders (financiële) bijdrage wordt vermeld. De wensbeelden blijven ‘eigendom’ van de tafel; ze worden niet door de provincie of een andere overheid om de

De zeven erfgoedlijnen

zo veel jaar vast- en bijgesteld. Wel blijft de provincie deel uitmaken van de tafel om haar eigen specifieke belangen te behartigen. Ook zijn de wensbeelden steeds aanpasbaar al naar gelang er nieuwe kansen of bedreigingen verschijnen. Op die manier vormen de tafels als het ware een levend model van de gemeenschap rond de erfgoedlijn, met al zijn belangen en krachten. Net als een rivier is het een verschijnsel dat zichzelf in hoge mate regisseert.

Wij nemen bij de erfgoedtafels en onszelf een groeiproces waar. De netwerkaanpak was voor zowel de deelnemers als voor de provincie nieuw [4]. De deelnemers waren gewend aan een overheid die knopen doorhakte en subsidie verstrekte als men aan welomschreven voorwaarden voldeed. Nu moet men samenwerken, elkaar eerst leren vertrouwen en zelforganiserend vermogen opbouwen. De provincie moest leren daarvoor de ruimte te geven en vaker met de handen op de rug, op gepaste afstand te blijven. Bij de tafels zien wij ook een groei in de verhouding eigen- en collectief belang. Eigenbelang zorgt voor drive en energie, maar staat niet meer alleen voorop. Men zit ook aan tafel om informatie uit te wisselen en van elkaar te leren (ook tussen de tafels onderling). Ook naar buiten toe dragen deelnemers het gezamenlijke verhaal van hun erfgoedlijn uit. Men komt op voor elkaars belangen en het collectieve belang.

Wij lijken daarmee geleidelijk in een nieuwe fase te zijn aanbeland, waarbij de gezamenlijke 'stip aan de horizon', die aanvankelijk de bedoeling had om te enthousiasmeren, nu de activiteiten echt gaat richten en verbinden en zo de gehele erfgoedlijn versterkt. Het sluit daarmee prima aan bij het advies van de Provinciale Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK).

De PARK wijst in zijn 'Kwaliteitsadvies Erfgoedlijnen' op het belang van het verbinden van beide schaalniveaus: van de lijn als geheel en die van de individuele samenstellende elementen. Hij beveelt de erfgoedtafels het volgende aan:

1. Analyse	Maak een trefzekere analyse van de lijn en de onderdelen
2. Waardering	Maak een scherpe kwalitatieve duiding van de huidige situatie
3. Context	Breng in beeld wat er rond de erfgoedlijnen speelt
4. Ambitie	Formuleer een heldere visie
5. Uitwerking	Werk deze uit in projecten en uitwerkingskader
6. Borging	Organiseer onafhankelijk kwaliteitsadvies
7. Leren	Leer van elkaar.

Bij de erfgoedlijn Landgoederenzone is men inmiddels vrij ver met deze kwaliteitsslag. Het proces dat daar doorlopen is, werd door de PARK geobserveerd en heeft mede zijn Kwaliteitsadvies Erfgoedlijnen bepaald. Hiernaast staat een deelkaart + legenda met onderwerpen die opgepakt moeten worden. Deze deelkaart kan een opstap vormen naar

[4] Daargelaten de ervaring die de provincie Zuid-Holland rond de millenniumwisseling heeft opgedaan met de regionale integrale 'zorgnetwerken' en de 'regiovisies' zorg. De huidige erfgoedtafels zijn op basis van de ervaring, die toen in de zorg is opgedaan, opgezet en ingericht.

Ambitiekaart uit Ruimtelijk Beeld Landgoederenzone

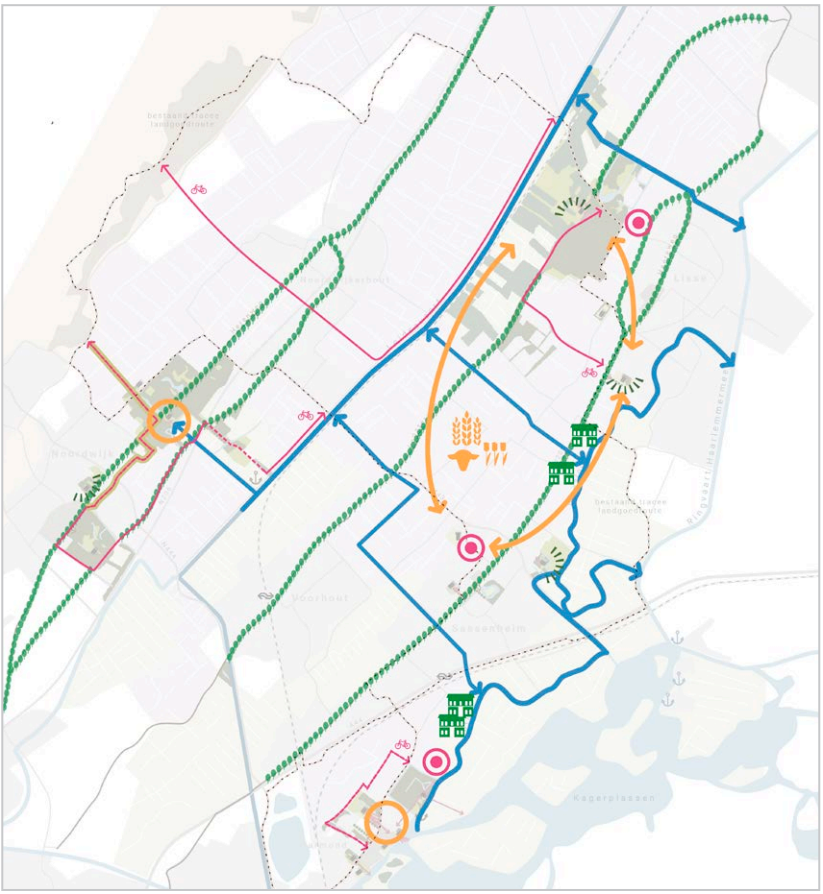

Landgoederenlandschap

Vergroot herkenbaarheid strandwalwegen, bv. door stinzenbeplanting in bermen en bomenlanen, indien van toepassing in combinatie met te voltooien/ versterken ec. verb.

Maak landgoederen zichtbaar vanaf openbaar gebied door bv. stinzenbeplanting, poorten en vista's

Ontwikkel nieuwe landgoederen aan de Ringsloot en de Hoflee

Netwerk

Breid vaarnetwerk uit: maak dwarsverbindingen tussen Haarlemmervaart en Haarlemmerringvaart en maak een opvaart naar landgoed Leeuwenhorst, voeg de Ringsloot toe aan het vaarnetwerk, en koppel Huis ter Leede en 't Huys Dever hieraan

Maak alternatieve verbindingen van de landgoedroute langs het landgoederenlandschap (waterstructuren/ landgoedgebieden/ strandwalwegen) over bestaande wegen of nieuwe aanleg

Combineer ecologische / recreatieve verbinding naar duingebied

Versterk/ ontwikkel recreatief knooppunt (oostkant Keukenhof, Teylingen, Kagerplassen)

Activiteiten

Voeg passend programma toe in combinatie met uitbreiding van het netwerk (Noordwijk/ Warmond)

Verbind landgoederen door arrangementen en een specifiek aanbod van activiteiten en arrangementen (bv. gericht op slow food, lokale producten, combinatie Teylingen, Dever, Keukenhof)

integrale gebiedsvisies in het kader van de toekomstige Omgevingsvisie.

Na bovenstaande beschrijving van het systeem en de werkwijze van de erfgoedlijnen, de betrokken partijen en onze rol bij dit alles, zijn we toe aan onze beleidsvoornemens. Daarbij maken we geen onderscheid in beschermen, beleven en benutten. Die drie gaan bij de erfgoedlijnen immers hand in hand en worden pas per jaar duidelijk via het Maatregelenpakket Erfgoedlijnen, dat wij opstellen op basis van de adviezen van de erfgoedtafels.

Beleidsmaatregelen erfgoedlijnen

- Het Hoofdlijnenakkoord volgend benoemen wij géén nieuwe erfgoedlijnen, die voor provinciale subsidie in aanmerking komen.
- Wij zetten vooral in op een kwaliteitsslag bij de huidige zeven erfgoedlijnen. Wij verschaffen de erfgoedtafels de middelen om zich bij te laten staan in de stappen uit het Kwaliteitsadvies van de PARK.
- Wij werken samen met de erfgoedtafels aan:
  - Een heldere beschrijving van het door de tafel gewenste eindbeeld van hun erfgoedlijn in 2020. Hoe ziet die er dan naar ieders tevredenheid idealiter uit?
  - Een overzicht van maatregelen die nodig zijn voor de erfgoedlijn als geheel en voor haar samenstellende elementen.
  - Een kaart waarop het eindbeeld staat ingetekend, waarbij is aangegeven welke maatregelen waar door de tafel gewenst zijn (zie bovenstaande deelkaart + legenda van de Landgoederenzone als mogelijke variant).
  - Een werkwijze voor de selectie en prioritering van projecten; in welke mate dragen de afzonderlijke projecten bij aan het behalen van het eindbeeld?
- Wij zullen bovengenoemde kaartbeelden door laten werken in de CHS, de bestaan-

Kasteel Duivenvoorde en omgeving, Voorschoten

de gebiedsprofielen ruimtelijke kwaliteit en de Kwaliteitskaart.

- Om van elkaar te kunnen leren, zullen wij naast de intervisiebijeenkomsten met de voorzitters jaarlijks een bijeenkomst organiseren voor alle deelnemers aan de erfgoedtafels, ter bespreking van gezamenlijke thema's, die elke tafel aangaan.
- Tweejaarlijks zullen wij de voortgang van de realisatie monitoren en daarbij ook letten op hun maatschappelijk effect (outcome): Wat merkt de samenleving van de erfgoedlijnen?
- We zullen waar nuttig en mogelijk met onze erfgoedlijnen aansluiten op de thematische verhaallijnen van het NBTC Holland Marketing, zoals de Bloemenlijn, de Gouden Eeuwlijn, Kastelen en landgoederenroute, de Liberationroute en de Waterlandlijn. Deze lijnen richten zich op het aantrekken en spreiden van internationale toeristen over Nederland.
- De inzet van vrijwilligers bij de realisatie van de erfgoedlijnen is van groot belang. Wij waarderen hun inbreng dan ook letterlijk door deze als volwaardige cofinanciering à € 35 per uur te hanteren. Via de Groene Motor ondersteunen wij zowel groenvrijwilligers als erfgoedvrijwilligers, ook in hun onderlinge samenwerking.
- Er bestaan twee themafondsen die wij samen met het Prins Bernhard Cultuur Fonds in het leven hebben geroepen: het themafonds 'Goeree Overflakkee' en het themafonds 'Landgoederenzone'. Hieruit worden zowel restauraties (bijvoorbeeld de IJskelder bij Hofwijck of de Marotzaal bij kasteel Duivenvoorde) als op publiek gerichte manifestaties (bijvoorbeeld de Havendag Junior en de Dag van het Kasteel) gesubsidieerd. Omdat de fondsen succesvol zijn, maar uitgeput raken, zullen wij een zelfde bedrag als het PBCF bijstorten.

3

Rijksmonumenten en herbestemming

De provincie Zuid-Holland is rijk aan cultuurhistorisch bouwkundig erfgoed. Hiervan maken 3.170 rijksmonumenten (exclusief woonhuizen [5]) en 65 van rijkswege beschermde stads- en dorpsgezichten deel uit. Deze rijksmonumenten vertellen het verhaal van Zuid-Holland en verlenen kwaliteit en identiteit aan hun omgeving. Wij koesteren deze monumenten, waaronder de molens, landgoederen, binnenstedelijke monumenten en kerkgebouwen. We houden de monumenten in stand door restauratie te stimuleren en leegstand te voorkomen door middel van herbestemming.

In het kader van de Modernisering monumentenzorg ('MoMo') kregen de provincies in 2012 de taak om restauraties van rijksmonumenten, uitgezonderd woonhuizen en rendabele monumenten, financieel te ondersteunen. Hiervoor stelt het Rijk jaarlijks € 3 miljoen aan ons beschikbaar. De provincie verleent 50% daarvan aan subsidies voor de restauratie van individuele rijksmonumenten. Dit gaat via de Subsidieregeling restauratie rijksmonumenten Zuid-Holland 2013. De andere 50% wordt ingezet voor de restauratie van rijksmonumenten die onderdeel uit maken van een erfgoedlijn via de Subsidieregeling erfgoedlijnen (zie voorgaande § 2). Voor het meerjarig onderhoud van rijksmonumenten verleent het rijk jaarlijks € 45 miljoen aan subsidie.

Een aantal restauratieopgaven overschrijdt de behoefte van € 2 miljoen. Dit zijn de zogenaamde grote restauratieopgaven of 'kanjers'. Hiervoor bestaan geen structurele middelen. Het IPO overlegt met OCW over een structurele oplossing van deze grote restauratieopgaven.
Op dit moment bestaat er geen totaaloverzicht van de onderhouds- en restauratie-

[5] Onze restauratiemiddelen zijn niet bestemd voor monumentale woonhuizen en boerderijen, want daarvoor bestaan fiscale regelingen. Ook de rendabele monumenten vallen er buiten, want die kunnen zo nodig laagrentende leningen bij het Nationaal restauratie Fonds (NRF) krijgen.

behoefte van monumenten in Zuid-Holland. Wij vermoeden een flinke achterstand.
In navolging van de provincies Groningen, Noord-Holland, Gelderland en Utrecht gaan wij ook over tot het laten uitvoeren van een zogenaamde Erfgoedmonitor om een nauwkeurig beeld te krijgen van de restauratiebehoefte en herbestemmingskansen in Zuid-Holland.
We werken met vele organisaties samen, zoals de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), gemeenten en andere overheden, monumenteneigenaren, Erfgoedhuis Zuid-Holland en andere belanghebbende partijen. Hiervan maken ook vrijwilligers een belangrijk onderdeel uit. Die betrokkenheid van vrijwilligers is er bij verschillende monumentencategorieën als landgoederen, kerken en industriële gebouwen. Een succesvol voorbeeld van burgerparticipatie vindt plaats rond Ockenburg in Den Haag, waar een team van vrijwilligers voor een revival van dit landgoed heeft gezorgd.

Tot slot is het van belang de jonge generatie te blijven interesseren voor het restauratievak. Op die manier gaan kennis en ervaring op het terrein van restaureren niet verloren. De ROP's (restauratie opleidingstrajecten, leer/werkplekken MBO) worden door ons gestimuleerd.

[6] De Erfgoedmonitor brengt jaarlijks op gestructureerde wijze de aard, de staat en de onderhouds- en restauratiebehoefte van het fysieke erfgoed in beeld. Ook kan de monitor inzicht in andere gegevens verschaffen zoals oppervlakte, leegstand, huidig gebruik, mogelijkheden voor herbestemming en globale indicatie van herstel.

Beleidsmaatregelen restauratie rijksmonumenten

Bescherming

- Voor de restauratie beschikken wij over de Subsidieregeling restauratie rijksmonumenten Zuid-Holland 2013. De belangrijkste rangschikkingscriteria, die worden gehanteerd zijn: de bouwkundige staat, de mate van cofinanciering (minimaal 50%), of er sprake is van (gedeeltelijke) herbestemming en daaraan gekoppeld de mate van publiekelijke toegankelijkheid, de bijdrage aan de werkgelegenheid en de creatie van leerling werkplaatsen. Wij handhaven deze subsidieregeling ongewijzigd.
- De ervaring leert dat wij vooral aanvragen binnen krijgen voor de restauratie van kerken (ca. 33%) en molens (ca. 33%). Om de exacte restauratiebehoefte over de volle breedte in kaart te brengen hebben wij de opdracht verleend om een vergelijkbare Erfgoedmonitor als Utrecht uit te voeren [6]. De provinciale Erfgoedmonitor vormt een belangrijk instrument om gefundeerde beleidskeuzen te kunnen maken voor behoud van en investering in monumenten.

Beleving

- Gerestaureerde monumenten voegen kwaliteit toe aan hun omgeving (identiteit, levendigheid en aantrekkelijke leefomgeving, WOZ- waardestijging). Om het monument meer te kunnen beleven is bevordering van de publiekelijke toegankelijkheid essentieel. Het monument dient een minimum aantal dagen per jaar (30) geopend te zijn voor publiek. Bij de actualisatie in 2015 van de Subsidieregeling restauratie rijksmonumenten Zuid-Holland 2013 is bij het rangschikkingscriterium herbestemming, de

publiekelijke toegankelijkheid opgenomen. Wij zullen in 2018 evalueren of dit toegevoegde criterium ook in voldoende mate zijn werk doet.

Publieksdag Kasteel Keukenhof

Benutting

De economische en maatschappelijke ontwikkelingen, zoals schaalvergroting en krimp, zorgen ervoor dat er leegstand ontstaat. Landelijk beschikken we over 2 miljoen m² aan her te bestemmen erfgoed. In de toekomst zal dit alleen maar gaan toenemen. Zoals in het Hoofdlijnenakkoord is aangegeven, hechten wij groot belang aan benutting c.q. herbestemming van de monumenten. Dit geldt niet alleen voor rijksmonumenten, maar ook voor gemeentelijke monumenten en/of beeldbepalende objecten. Herbestemming, een monument weer een eigentijdse functie laten vervullen, is de kroon op het werk. Idealiter is het monument voor zijn onderhoud dan niet meer afhankelijk van publieke middelen.

Herbestemde gebouwen geven een kwaliteitsimpuls aan het omliggende gebied, zoals bij Villa Augustus in Dordrecht of de Fenixloodsen in Katendrecht te Rotterdam. Een dergelijk effect verwachten wij straks ook bij de herbestemde Meelfabriek in Leiden, als unieke woonplek binnen de singels en broedplaats voor kleine innovatieve en creatieve bedrijven. Op het platteland zou leegstaand erfgoed, zoals kerken, onderdak kunnen bieden aan maatschappelijke voorzieningen die vanwege de krimp onder druk staan. Zo blijven ook de torenspitsen van de kerken als bakens in het polderlandschap behouden.

In de vorige planperiode hebben wij door middel van publicaties en bijeenkomsten kennis over herbestemming gedeeld en ontwerpwedstrijden voor studenten uitgeschreven. De banden met hogescholen en universiteiten zijn aangehaald. In geval van landgoed Ockenburg in Den Haag, landgoed Berbice te Voorschoten, de Watertoren te Zwijndrecht en de Cichoreidrogerij op Goeree-Overflakkee hebben de inspanningen (ook vanuit de erfgoedlijnen) inmiddels tot restauraties geleid die vooruitlopen op hun herbestemming.

Dat lijkt bij elkaar misschien bescheiden, maar bedacht moet worden dat het proces van herbestemming gemiddeld zeven jaar duurt. Zelfs de Van Nellefabriek in Rotterdam heeft, ondanks zijn UNESCO-werelderfgoed-status, moeite om huurders te vinden. De vraag is waar hem dat in zit. Is er bij herbestemming sprake van gebrek aan kennis en creativiteit? Is de regelgeving te inflexibel of weten aanbod en vraag elkaar niet te vinden? De juiste diagnose is natuurlijk bepalend voor de remedie. Wij willen partijen helpen om de juiste diagnose te stellen en een daarmee accorderende remedie te kiezen.

Beleidsvoornemens herbestemming

- Continueren van de 'Adviezen op maat' en herbestemming binnen de erfgoedlijnen:
  - Herbestemming van een rijksmonument start met een zoektocht naar de mogelijkheden van een pand, naar de te volgen procedure, regelgeving en onderzoek naar de markt. Deze voorfase van herbestemming is van essentieel belang voor het slagen van een herbestemming. Net als in de vorige periode willen we initiatiefnemers in deze startfase ondersteunen door het financieren van Adviezen op maat naar herbestemmingsmogelijkheden.
  - Binnen de erfgoedlijnen stimuleren wij herbestemming van monumenten en beeldbepalende gebouwen in het kader van de Subsidieregeling erfgoedlijnen Zuid-Holland.

- Stimuleren van herbestemming door subsidie voor werken ter verbetering van de toegankelijkheid en verduurzaming van monumenten:
  Herbestemmingen gaan gepaard met forse investeringen. De extra verbouwingskosten door de status van het gebouw kunnen vaak niet door de exploitatie worden gedekt. Ook zijn hiervoor geen subsidies beschikbaar vanuit de gedecentraliseerde restauratiemiddelen. Hiervoor gelden de richtlijnen van het Rijk (SIM), waardoor deze middelen uitsluitend kunnen worden ingezet voor kosten die te maken hebben met het conserveren van (de cultuurhistorische waarde van) het gebouw.
- Wij willen herbestemmingen stimuleren door, aanvullend op de restauratie werkzaamheden, subsidie beschikbaar te stellen voor maatregelen die de toegankelijkheid van het monument vergroten en bijdragen aan de verduurzaming van het monument. De subsidieregeling voor de restauratie van Rijksmonumenten wordt hiervoor uitgebreid.

- Bij de evaluatie van de bestuurlijke afspraken tussen IPO en OCW over restauratie van rijksmonumenten (2018) vragen wij om meer flexibiliteit bij de inzet van de gedecentraliseerde middelen voor de restauratie van rijksmonumenten. Zo kunnen ook maatregelen die zijn gericht op herbestemming en duurzaamheid gefinancierd worden. Daarnaast wordt samen met het Nationaal Restauratiefonds gestreefd naar een samenhangend stelsel van financieringsmogelijkheden voor eigenaren van rijksmonumenten. Dat nieuwe stelsel moet het mogelijk maken om zowel subsidies als leningen in te zetten voor restauratie en herbestemming.

- Kennis delen:
  Herbestemming vraagt om een andere aanpak dan traditionele vastgoedontwikkeling. Dit vergt ook een andere aanpak door gemeenten. Vooral de kleinere gemeenten ontberen kennis middelen en menskracht hiervoor. Wij willen de ervaringen met herbestemming in Zuid-Holland met anderen delen, zodat initiatiefnemers, marktpartijen en overheden hiervan kunnen leren.
  - Kennisdeling aan gemeenten bevorderen wij via het Provinciaal Steunpunt Monumenten en Archeologie (PSMA). Het PSMA is bij het Erfgoedhuis Zuid-Holland ondergebracht.
  - Erfgoedhuis draagt daarnaast bij aan herbestemming door het uitzetten van eerdergenoemde wedstrijd en door het opzetten van een website voor eigenaren, projectontwikkelaars en overheden waarop praktische informatie en goede voorbeelden van herbestemming zijn te vinden.

- Tot slot is het van belang om inzicht te hebben in de voorraad her te bestemmen vierkante meters. Door deze kennis te delen met potentiële gebruikers, wordt de herbestemming van monumenten gestimuleerd. Bovengenoemde erfgoedmonitor moet hier inzicht in bieden.

- Samenwerken met het Actieprogramma 'Slim Ruimtegebruik' en het onderwijs:
  Herbestemming van leegstaande monumentale gebouwen is onderdeel van het provinciaal Actieprogramma 'Slim Ruimtegebruik'. Inzet daarbij is dat de bestaande ruimtevraag zo veel mogelijk wordt opgevangen in bestaand stedelijk gebied en dat leegstand van gebouwen zoveel mogelijk wordt tegengegaan.
- Concreet voorbeeld is de kansenkaart herbestemming. De kaart maakt inzichtelijk waar kansen zijn om actuele leegstand van o.a. kantoren, detailhandel en ook leegstaande monumenten aan te pakken. De kansenkaart wordt gedeeld met geïnteresseerde partijen en is een uitnodiging aan die partijen om samen te kijken hoe kansen kunnen worden gerealiseerd.
- Daarnaast wordt samen met het Actieprogramma Slim Ruimtegebruik de wedstrijd 'Kansen in herbestemming' georganiseerd en werken wij samen met Zuid-Hollands hogescholen en universiteiten. Studenten gaan, binnen het curriculum van hun opleiding, aan de slag met de uitwerking van ideeën voor de herbestemming van Zuid-Hollandse monumenten.

- Herbestemming opnemen in de Omgevingsvisie:
  Zuid-Holland vergroot haar attractiviteit door zich bewust met hergebruik te profileren. Met de Ladder van duurzame verstedelijking zetten wij in op het beter benutten van het bestaand stads- en dorpsgebied (BSD). Ook het benutten van leegstaande (monumentale) gebouwen is hierbij van belang. In het kader van de Omgevingsvisie wordt het hergebruik van monumentale gebouwen dan ook specifiek opgenomen als speerpunt.

- Aandacht voor herbestemmingsopgaven in het landelijk gebied:
  De demografische en economische ontwikkelingen in het landelijk gebied zorgen voor een groeiende leegstand van karakteristieke gebouwen, zoals kerken en leegkomende raadhuizen. Juist op het platteland is het vaak lastig om en economisch rendabele bestemming te vinden, terwijl leegstand van deze gebouwen een sterk negatief effect heeft op de leefbaarheid en vitaliteit van deze gebieden. Bij de keuze voor de 'Adviezen op maat' voor herbestemmingsmogelijkheden, wordt daarom voorrang gegeven aan herbestemmingsopgaven in het landelijk gebied.

Financiering herbestemming
Er is structureel een budget van € 497.500 beschikbaar voor herbestemming van erfgoed (budget Erfgoed en Ruimte). Van dit structurele budget stellen we € 347.500 beschikbaar adviezen op maat en herbestemmingen binnen de erfgoedlijnen.
Voor de financiering van fysieke maatregelen voor herbestemming stellen we vanuit de structurele middelen € 150.000 beschikbaar. In 2017 wordt dit bedrag opgehoogd met € 500.000 vanuit de intensivering op cultureel erfgoed. In totaal wordt er in 2017 dus een bedrag van € 650.000 beschikbaar gesteld voor herbestemming via de subsidieregeling voor de restauratie van rijksmonumenten.

4

Molens

Onze provincie telt 228 complete molens, maar liefst een kwart van het Nederlandse molenbestand. Zuid-Holland zonder zijn historische windmolens is ondenkbaar. Ze zijn blikvangers in het landschap en op buitenlandse toeristen hebben zij een grote aantrekkingskracht. Voor hen zijn molens en Holland vrijwel synoniem. Voor ons zijn ze zo vanzelfsprekend dat we bijna vergeten dat we er wat voor moeten doen om ze in goede staat te houden en verder te benutten.

Zowel het rijk als de provincie subsidiëren het molenbehoud. Bij het Deltaplan molens hebben wij in de periode 2008-2012 80 molens gerestaureerd. Na deze inhaalslag kunnen wij het accent wat meer verleggen van restauratie naar onderhoud. Voor de komende beleidsperiode blijven wij ons hiervoor inzetten met instandhoudingssubsidies. Wij voegen hieraan een extra mogelijkheid toe voor het zogenaamde groot onderhoud. Zo willen we dure en ingrijpende restauraties zoveel mogelijk voorkomen. Want uit het onderzoeksrapport Molentoekomst van de vereniging De Hollandsche Molen (2015) blijkt dat er een gat zit tussen 'instandhouding' en 'restauratie'. Eigenaren van molens sparen hierdoor hun groot onderhoud op totdat men in aanmerking komt voor een restauratiesubsidie. Hierdoor worden de te verrichten – en te subsidiëren – werkzaamheden onnodig omvangrijk en kostbaar.

Een molen moet kunnen draaien en malen, want 'rust, roest'. Bovendien is een draaiende molen mooier dan een stilstaande. Het is bij het draaien van belang dat de windvang niet door obstakels belemmerd wordt. Turbulenties zorgen voor onregelmatige windkracht op de molen met als gevolg onregelmatige slijtage en dus extra onderhoudskosten. Een molen draagt veel bij aan de kwaliteit van de ruimte, maar dan moet je hem wel kunnen zien. Allemaal goede redenen om de ruimte rond een molen zo veel mogelijk van (hoge) bebouwing en beplanting vrij te houden. Dat is het doel van de 'molenbiotoop' in de Verordening Ruimte.

Vrijwilligers aan de slag bij de Stadsmolen in Leiden, foto Debby Gerritsen

In een aantal gevallen moet het molenbelang worden afgewogen tegen economische en andere ruimtelijke belangen. Dat kan ook in het nadeel van de molen uitpakken. Als dat zo is, kan na een ontheffingsprocedure een financiële compensatieregeling in werking treden. Het is dus niet zo dat het molenbelang alle ruimtelijke ontwikkelingen kan tegen houden. Er is altijd een bestuurlijke afweging mogelijk. Wij zullen dit bij gemeenten en plannenmakers onder de aandacht brengen.
Uit een recente inventarisatie maken wij op dat niet zozeer bebouwing, maar groen relatief vaak een verstorende factor is in de molenbiotoop. Daarom stimuleren wij verantwoord groenonderhoud in de molenbiotoop via voorlichting en groenbeheerplannen.

Verder ondersteunen wij via het Provinciaal Molennetwerk Zuid-Holland (waarin Erfgoedhuis Zuid-Holland samenwerkt met Zuid-Hollands Landschap) het veld van molenaars, moleneigenaren, molenorganisaties, gemeenten en waterschappen. Speerpunten zijn vrijwilligersbeleid, professiona lisering, publieksbereik en groenbeheerplannen. Deze ondersteuning is de afgelopen beleidsperiode goed van de grond gekomen.

Beleidsmaatregelen molens

Bescherming

- Handhaven van de autonome provinciale subsidie voor de instandhouding van molens.
- Toevoegen van extra subsidiemogelijkheid voor groot onderhoud aan molens, ter voorkoming van kostbare restauraties.
- Afstemmen met gemeenten over ruimtelijke plannen binnen molenbiotopen in een zo vroeg mogelijk stadium.

- Via het Provinciaal Molennetwerk Zuid-Holland ondersteunen wij gemeenten bij het planologisch beschermen en waar mogelijk verbeteren van de molenbiotoop met groenbeheerplannen.
- Het in goede staat overdragen van de provinciale molendriegang te Leidschendam.

Naast bescherming en instandhouding moeten molens blijven draaien en ook beleefd kunnen worden. Met de draaipremies stimuleren we dat alle molens in Zuid-Holland zoveel mogelijk draaien, ook om de onderhoudskosten op de lange termijn te beperken.

Beleving

- Handhaven van de subsidies voor het draaien van molens.
- Via het Provinciaal Molennetwerk Zuid-Holland ondersteunen wij de vrijwillige molenwereld om molens open te stellen en publiek te informeren.
- Wij willen kleine molenstichtingen met elkaar verbinden, zodat zij ook samen een professionaliseringsslag kunnen maken met ondersteuning van Provinciaal Molennetwerk.

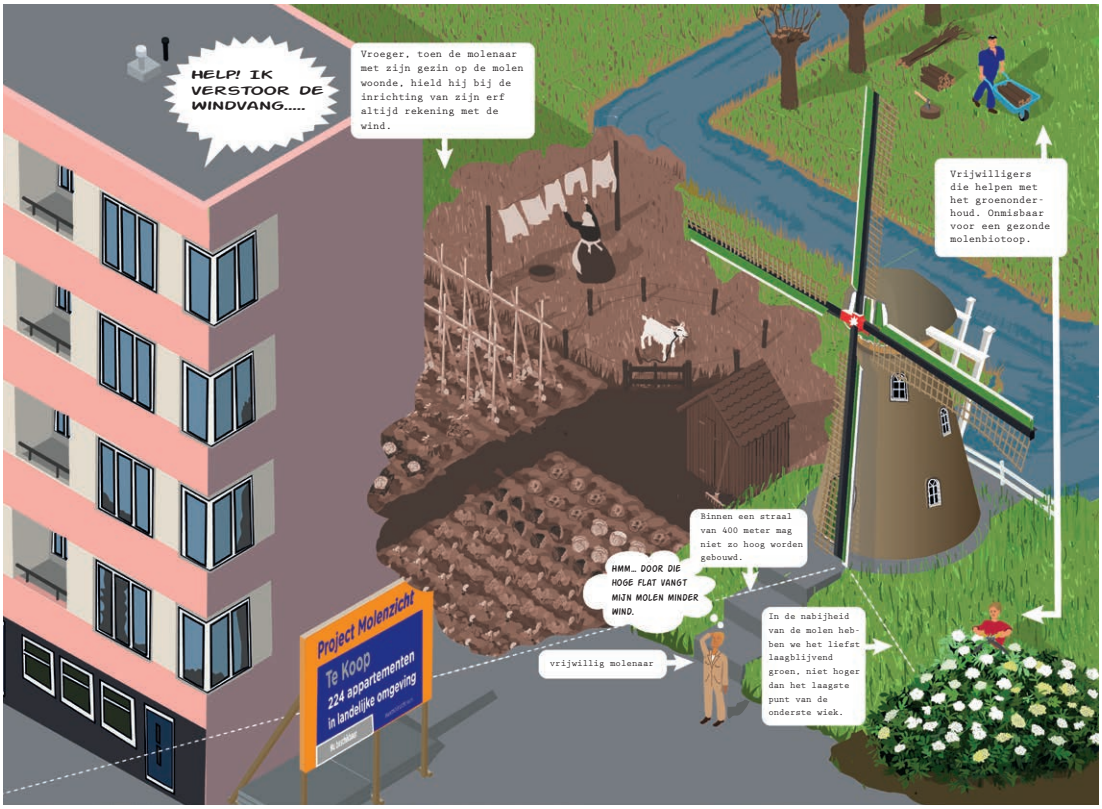

De molenbiotoop, ontwerp Smit in woord en beeld

5
Archeologie

Zuid-Holland is archeologisch vrij uniek vanwege zijn natte bodem. Daarin blijft organisch materiaal als hout, leer en gebeente, uitstekend bewaard. En vanwege de gelaagde opbouw laten de bewoningssporen zich als hoofdstukken uit een boek aflezen.

De Zuid-Hollandse archeologie beslaat het gehele tijdvak van de eerste landbouwers (denk aan 'Trijntje' van 7.500 jaar geleden, gevonden bij de aanleg van de Betuwelijn in Hardinxveld Giessendam) tot de zachte resten in de duinen (loopgraven en schuttersputjes) van de Atlantikwall uit de Tweede wereldoorlog. Hoogtepunten qua aantallen vindplaatsen zijn de Romeinse tijd en de Middeleeuwen.

De archeologie als systeem is in Nederland zowel bestuurlijk (de gemeenten zijn de eerstverantwoordelijke overheid), als functioneel gedecentraliseerd (de uitvoering is in handen van commerciële bureaus en de kwaliteitseisen worden door de beroepsgroep zelf bepaald). Systeemverantwoordelijke is de rijksoverheid, die tevens een centraal kennis- en expertisecentrum in stand houdt: de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE).

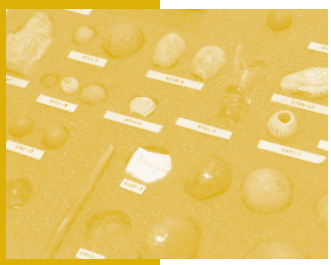

De provincie heeft als wettelijke taak:

- de provinciale archeologische waarden met behulp van haar RO-instrumentarium te beschermen
- alle archeologische vondsten in Zuid-Holland (inclusief documentatie) vakkundig te bewaren en te beschrijven (behalve de vondsten uit de acht Zuid-Hollandse gemeenten die zelf over een gemeentelijk depot beschikken). Ons depot te Alphen aan den Rijn vormt de behuizing van dit 'archeologisch geheugen' van Zuid-Holland.

Strikt genomen geen wettelijke taak, maar wel een verplichting die voortvloeit uit artikel 9 van het EU-verdrag van Malta en het voornemen uit het Hoofdlijnenakkoord is 2015-2019, is om:

- te zorgen voor meer draagvlak onder de bevolking voor (de bescherming van) het archeologisch erfgoed.

Met laatstgenoemd publieksbereik maken we de kringloop helemaal rond; die begint bij bescherming en gaat vervolgens over gaat in kennisvermeerdering, door die kennis weer terug te geven aan de samenleving. De verwachting is dat daardoor de baten van de archeologie beter opwegen tegen de kosten in tijd en geld, die de samenleving opbrengt voor archeologie. Je staat sterker in het beschermen van de archeologie wanneer de bevolking haar verleden en identiteit, net als de natuur en het milieu, in haar hart gesloten heeft.

Met de RCE, de grotere gemeenten (met een eigen archeologische dienst) en het Provinciaal Steunpunt Monumenten en Archeologie(PSMA), vormen wij een netwerktafel.

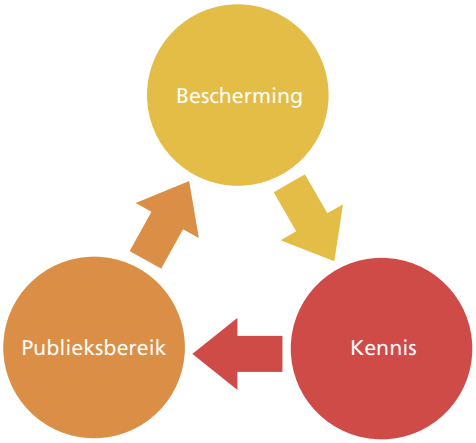

Kringloop archeologiebeleid

Deze komt periodiek bijeen en stelt zich ten doel om de kwaliteit van de archeologie in Zuid-Holland te vergroten. Aandachtspunten daarbij zijn:

a. het uitwerken van 'oud' onderzoek van vóór 2007 (sommigen schatten dat minstens 50% nog niet uitgewerkt is!)
b. het concluderend bij elkaar brengen van oud en nieuw onderzoek met hetzelfde thema of onderzoek dat uitgevoerd is op verschillende plekken (= synthetiseren)
c. meer aandacht voor publieksbereik om het draagvlak onder de bevolking voor de archeologie te vergroten
d. het bevorderen van de kwaliteit van de archeologie bij de kleine gemeenten. Deze dragen - ondanks de geringe omvang van hun apparaat - dezelfde verantwoordelijkheid als de grotere, goed geoutilleerde gemeenten.

In overleg met onze netwerkpartners hebben wij onze Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie (POA) en de atlas van de Cultuur Historische Hoofdstructuur (CHS) geactualiseerd.
In de POA onderscheiden wij nu vijf onderzoeksthema's:

1. strijd tegen en leven met het water
2. overgangsfasen in de bewoningsgeschiedenis
3. leven en wonen rond de Limes
4. Holland, ontstaan en vorming van het graafschap
5. stad en platteland in de vroegmoderne tijd.

De POA vormt onze leidraad bij de (de) selectie van vondsten in ons depot, het gericht invullen van kennisleemten en dient als kompas voor publieksbereik. Het vierde POA-thema: het ontstaan van het graafschap Holland, hebben de gemeenten en wij aangewezen als gezamenlijk thema. Daar

zullen wij tussen 2016 en 2020 collectief extra aandacht aan besteden.

PSMA

Wij subsidiëren het Provinciaal Steunpunt Monumenten en Archeologie. Het PSMA is ondergebracht bij het Erfgoedhuis in Delft. Het PSMA vervult drie basistaken:

- ondersteuning van gemeenten
- een platform bieden voor de afstemming van partijen in de regio
- de deskundigheid bevorderen van gemeenten op gebied van wet- en regelgeving monumenten en archeologie en de uitvoeringspraktijk.

De steunfunctie monumentenzorg en archeologie is recent door de DSP-groep in opdracht van OCW en IPO geëvalueerd. Uit deze evaluatie blijkt onder meer dat de gemeenten in Nederland de provinciale steunfunctie waarderen met een ruime voldoende. Maar er zijn ook aandachtpunten. Zo kent onze provincie veel gemeenten die nooit gebruik maken van de diensten van het PSMA. En het aantal gemeenten dat wel gebruik maakt, neemt af. Bij de gemeenten die weinig of geen gebruik maken van het PSMA gaat het enerzijds om gemeenten die gewoon weinig monumenten hebben. Anderzijds - en dat is zorgwekkender - gaat het om gemeenten die weinig geïnteresseerd zijn in cultuurhistorie, weinig ontwikkelingsgericht zijn en weinig mensen hebben die actief zijn in het werkgebied van archeologie en monumentenzorg. Er moet dus wel wat veranderen, zeker met de komst van nieuwe Omgevingswet. Wij stellen voor dat het PSMA:

- zich proactief opstelt en zich ook richt op niet-monumentenambtenaren in verband met de verbindingen tussen erfgoed en bijvoorbeeld ruimte en economie;
- kleine gemeenten individueel en actief benadert, hen wijst op nieuwe ontwikkelingen en de vraag ophaalt (maatwerk);
- regionale bijeenkomsten belegt voor onderlinge informatie-uitwisseling en generieke voorlichting over bijvoorbeeld de Erfgoedwet en de Omgevingswet;
- zelf deel uitmaakt van een netwerk met andere erfgoedorganisaties, waaronder de RCE.

De atlas van de CHS hebben wij driedimensionaal gemaakt door niet alleen aan te geven waar, maar ook op welke diepte archeologische vondsten verwacht kunnen worden. Voorts hebben wij de begrenzing van bijna 700 archeologische terreinen ‘van provinciaal belang’ geactualiseerd; hun totale oppervlakte is met 15% terug gebracht. Deze terreinen, die worden beschermd door onze Verordening Ruimte, blijken grotendeels te zijn verwerkt in de gemeentelijke bestemmingsplannen. Daarmee bewijst de provinciale bescherming zijn effect te hebben.

Beleidsmaatregelen archeologie

Bescherming

- In de atlas van de CHS geven wij bij de archeologiekaart aan wat de relatie is met de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie (POA), via het benoemen van relevante onderzoeksvragen per regio. Waar mogelijk koppelen wij dit aan archeologisch belangrijke structuren als strandwallen, stroomgordels en rivierduinen. Hiermee willen wij het provinciaal belang van de archeologische waardenkaart verduidelijken en aanscherpen.

- Bijdragen aan het behoud en de herkenbaarheid van de Romeinse Limes[7] als UNESCO-werelderfgoed. Dit impliceert onder meer de selectie van bij de Limes behorende archeologische terreinen, het maken van afspraken met betrokken gemeenten en het opstellen van het nominatiedossier. Dit gebeurt in samenwerking met het Rijk en de andere Limesprovincies, Utrecht en Gelderland, met wie wij samen de Nederlandse Limes Samenwerking (NLS) vormen.
- Op ons verzoek organiseert het PSMA regionale bijeenkomsten, waar wij de kwaliteit ter sprake brengen en gezamenlijk bekijken hoe met gebruikmaking van de diensten van het PSMA, de grote buurgemeente of de Omgevingsdienst de kwaliteit kunnen bevorderen en borgen.

Beleving

- De fysieke kant van de opslag in het provinciaal archeologisch depot is op orde. De komende tijd gaan wij de haalbaarheid na van een modern transparant en toegankelijk depot-beheersysteem, waar alle gegevens over vondsten en sporen zodanig zijn opgeslagen dat een opgraving virtueel te reconstrueren is en de gegevens getoond kunnen worden in de samenhang zoals ze bij de opgraving gevonden zijn. Ook is dan van ieder object bekend waar het zich fysiek bevindt: in bruikleen en bij wie, in restauratie of in het depot. Geïnteresseerden hebben van buitenaf via een web portal digitaal toegang tot onze collectie. Ook kunnen zij dan een afspraak maken om delen van de collectie te komen bekijken of in bruikleen te nemen voor studie of tentoonstelling.
- Ons Archeologiehuis naast het Archeon in Alphen aan den Rijn vormt de vaste ‘etalage’ van het archeologisch depot. De interessantste objecten worden daar op chronologische wijze tentoongesteld. Alhoewel het Archeologiehuis pas vijf jaar draait (opening in 2011 door prinses Maxima), vereist het toch een update en upgrade om eigentijds en voor de terugkerende toeschouwer interessant blijven. Zo willen wij de slachtoffers uit het graf van Wassenaar (bronstijd) weer letterlijk een gezicht geven.
- Medio 2016 is de subsidieregeling Publieksbereik Archeologie in werking getreden. Het betreft een cofinancieringsregeling waarmee wij onze partners – zoals gemeenten, musea, universiteiten, archeologische onderzoeksbureaus en de vereniging van amateurarcheologen AWN – willen stimuleren om het brede publiek bij hun archeologische activiteiten te betrekken. Het liefst ‘hands on’ door het publiek mee te laten graven, boren, borstelen, determineren, plakken en beschrijven.
- Deze regeling moet ook stimuleren dat oud onderzoek wordt uitgewerkt en

[7] De Limes is de aanduiding van de noordgrens van het voormalige Romeinse rijk, die zich in Europa uitstrekt van de Balkan tot in Engeland. In Nederland vormt de Rijn de noordgrens. In Zuid-Holland wordt de Limes gevormd door een zone langs de Oude Rijn, van de grens van Zuid-Holland met Utrecht tot aan de kust bij Katwijk, en door een zone langs het Rijn-Schiekanaal, vanaf Leiden naar Voorburg. De kernwaarden betreffen: verspreide, losse militaire complexen en infrastructuur (forten, wachttorens, militaire kampementen, havens, scheepswrakken en aanlegplaatsen); steden, grafvelden en (water)infrastructuur die redelijkerwijs behoren tot de militaire centra; verbindende structurerende elementen als de rivier (gereconstrueerde bedding van Beneden-, Kromme en Oude Rijn in de Romeinse tijd), de Limesweg en enkele andere stukken infrastructuur als het Kanaal van Corbulo en de weg tussen Nijmegen en Rijn. De Limes kan gebruikt worden als inspiratiebron voor ruimtelijke ontwikkelingen binnen deze zone, waar mogelijk door een koppeling te leggen met (nieuwe) recreatieve routes.

concluderend in verband wordt gebracht met vergelijkbaar onderzoek op andere plaatsen of van recenter datum. De resultaten van dit synthetiserend onderzoek moeten voor een breed publiek toegankelijk worden gepresenteerd in de vorm van een publicatie, lezing of tentoonstelling. Liefst op innovatieve wijze in combinatie met andere cultuurvormen en op onverwachte plekken zodat ook de aandacht van de toevallige voorbijganger (met tijd) wordt getrokken.

Tekenen van grondsporen bij archeologische opgraving in de duinen bij Monster

- Binnen de boekjaarsubsidie brengt ProBiblio vondsten uit ons depot terug naar de lokale gemeenschap waar ze vandaan komen. In de plaatselijke bibliotheek worden ze door vrijwilligers uitgepakt, gefotografeerd en nader beschreven. Met de meest interessante vondsten wordt een kleine tentoonstelling ingericht voorzien van reconstructietekeningen van het dorp of de wijk in een ver verleden. De rest van de vondsten gaat weer terug het depot in. In 2016 is op twee locaties proefgedraaid, te weten in Leiderdorp en Alphen aan den Rijn. In 2017 en in de jaren daarna zijn steeds minimaal twee nieuwe plaatsen aan de beurt.
- Samen met gemeenten hebben wij het ontstaan van het graafschap Holland tussen 1000 en 1300 als gezamenlijk thema voor de komende vier jaar gekozen. Een interessante periode waarin Holland zich als een zelfstandige eenheid los maakt van het Duitse Rijk, de Hollandse steden ontstaan en de tussenliggende 'wildernis' wordt ontgonnen en geculti-veerd tot het ons bekende Hollandse polderlandschap. In dit kader willen wij twee publieksmanifestaties organiseren, één in 2018 ter herdenking van de Slag bij Vlaardingen in 1018, waarbij Holland zich los maakte en één rond 2020 bij de start van de restauratie van de grafelijke Ridderzaal op het Binnenhof. Verder staan symposia, een wetenschappelijk werk en een publieksboek, rondreizende tentoonstellingen en een overzichtstentoonstelling in het Museon op het programma.
- Wij gaan door met het ondersteunen van de Nationale Archeologiedagen, die tot op heden dankzij de inzet van onder meer gemeenten en de AWN, een groot succes bleken.
- Samen met onze netwerkpartners ontwikkelen wij een gezamenlijke communicatiekalender en een portal

waarop al onze websites te vinden zijn. Onze eigen websites (van ons depot en de provinciale) krijgen een update. Idealiter wordt bij het aanklikken van een terrein van provinciale waarde op de CHS-kaart straks ook de bijbehorende informatie zichtbaar zoals tijdvak, thema en belangrijkste vondsten.

- Wij zijn met de RCE van mening dat maritieme of onderwaterarcheologie meer aandacht behoeft. Zeker in een waterrijke provincie als Zuid-Holland met haar maritieme achtergrond, die al begint in de Romeinse tijd. De vele waterbodems in de provincie zijn niet archeologisch blanco. Ook die zouden door de gemeenten en ons archeologisch in kaart moeten worden gebracht. De hierboven genoemde archeologietafel en het PSMA kunnen hierbij een stimulerende rol vervullen. Net zoals op Texel in Cuijck zouden wij een pilot kunnen starten om de amateur-onderwaterarcheologie te bevorderen. De monding van de Oude Rijn (Brittenburg, zie de volgende bullet) en het Oostvoornse meer zijn sites die zich daarvoor lenen. In deze planperiode zullen we een studie daarnaar laten uitvoeren.
- Grote meerjarige publiekstrekker is de duik naar het verdronken Romeinse fort Brittenburg (Lugdunum) voor de uitwateringssluis bij Katwijk. In 2016 is met de zoektocht gestart door de precieze loop van de Romeinse Rijn in kaart te brengen. De eigenlijke duik door vrijwilligers van de AWN (het betreft niet invasief onderwater onderzoek met behulp van een 3D subbottom profiler) vindt plaats in de zomer en tijdens de Nationale Archeologiedagen van 2017. Over de Brittenburg en de duik ernaar wordt verslag gedaan in een publieksboek (november 2017). En de acties rond de Brittenburg worden in het voorjaar van 2018 afgesloten met een overzichtstentoonstelling voor jong en oud in bijvoorbeeld het Museon of het Rijksmuseum van Oudheden (RMO).

Benutting

- De aanleg van grote infrastructurele werken op archeologisch interessante plekken vormen een gelegenheid om tijdens de bouw het publiek te betrekken, en zijn een kans om zich bij de vormgeving door de lokale historie te laten inspireren. Wij denken daarbij aan de Rijnlandroute, die door het Romeinse Limesgebied loopt, de bochtafsnijding van de Schie en de bouw van een nieuwe tunnel onder de Maas tussen Rozenburg en Vlaardingen, die het slagveld bij Vlaardingen (1018) aanraakt.
- Voor de erkenning als werelderfgoed stelt de UNESCO tevens als voorwaarde dat de Limes straks goed beleefbaar is. Daar wordt door de erfgoedtafel Limes (zie § 2 over de erfgoedlijnen) hard aan gewerkt, ook op het vlak van vermarkten en ontwikkelen van recreatief-toeristische arrangementen (denk aan Oude Rijn Waterbaan). De Limes-zomer, waaraan veel kleine ondernemers mee doen, is ook een vorm van commercialisering van de Limes.
- Wij ondersteunen het Archeon bij zijn beoogde uitbreiding met een Romeins Schepenmuseum. Daartoe nemen wij van het rijk alle scheepsresten uit Zwammerdam in bruikleen en stellen ze beschikbaar aan het Archeon. Verder dragen wij bij aan de restauratie van deze rijksmonumenten en hun museale opstelling.

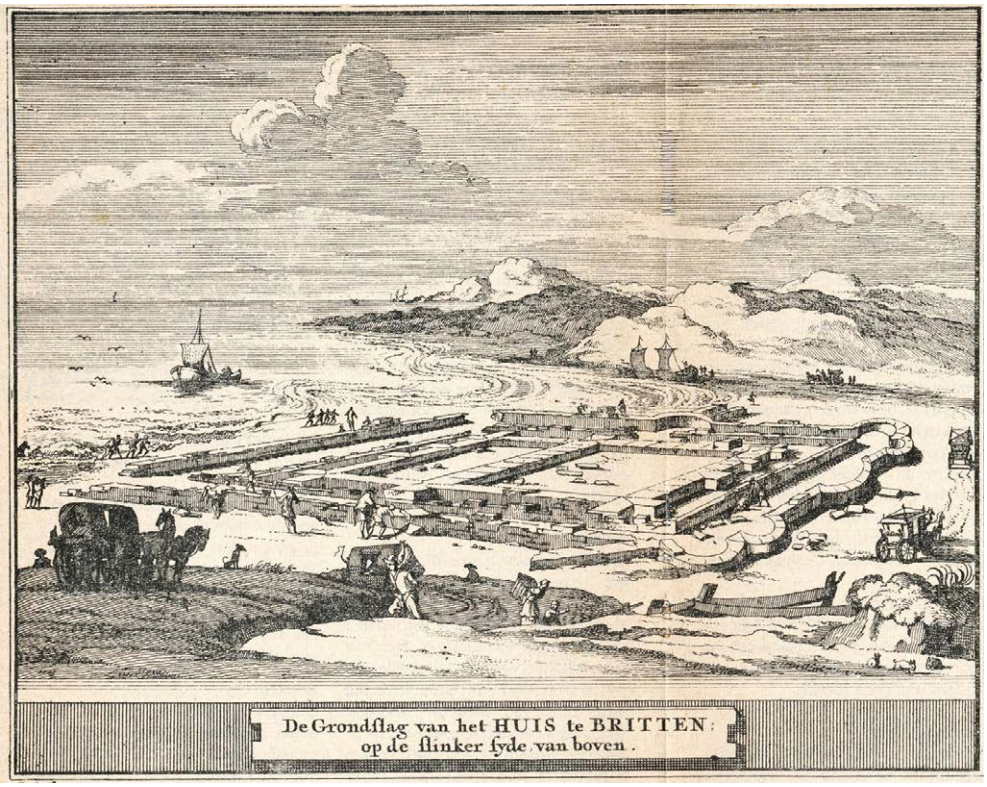

Fundamenten van het Romeinse fort Brittenburg, bloot gespoeld rond 1580 op het strand bij Katwijk (bron Flickr)

6

Monumentale landschappen en iconen

Cultuurhistorisch waardevolle landschappen en ensembles zijn van groot belang voor de kwaliteit van onze leefomgeving. Ze bepalen de identiteit van de bebouwde en groene ruimte in de provincie, en vertellen de geschiedenis van Zuid-Holland. Deze landschappen en complexen hebben wij geïnventariseerd en gewaardeerd in de provinciale atlas van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur (CHS).

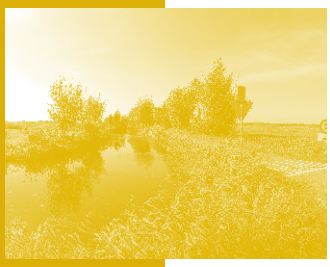

Een deel hiervan beschouwen wij als iconen van de Hollandse ruimte en identiteit (figuur 1). Hier geldt bescherming vanwege een bijzonder provinciaal belang, met als doel de bredere context en de ruimtelijke kwaliteit van dit erfgoed te behouden en te versterken. Dit doen we vanuit onze wettelijk taak op grond van de Wet op de ruimtelijke ordening. Op basis van deze wet heeft de provincie haar ruimtelijke belangen en beleidsambities voor cultuurhistorie vastgelegd in de Visie Ruimte en Mobiliteit, de Verordening Ruimte en het Programma Ruimte. Dit belang overstijgt dat van individuele gemeenten en regio's. Sommige landschappen en ensembles zijn zelfs uniek in de wereld zoals de karakteristieke veenweidegebieden en het molencomplex van Kinderdijk. Vaak sluit dit provinciaal belang aan op rijks- en gemeentelijk belang. Zo bevinden zich binnen de provinciale erfgoedgebieden veel beschermde stads- en dorpsgezichten en monumenten.
Erfgoediconen van provinciaal belang:

- *Werelderfgoed*: cultureel en groen erfgoed dat van unieke en universele waarde is, kan door Unesco aangewezen worden tot werelderfgoed. Zuid-Holland kent vier werelderfgoederen: het molengebied van Kinderdijk, de Romeinse Limes (nominatie), de Nieuwe Hollandse Waterlinie (Diefdijk) en de Van Nellefabriek in Rotterdam.

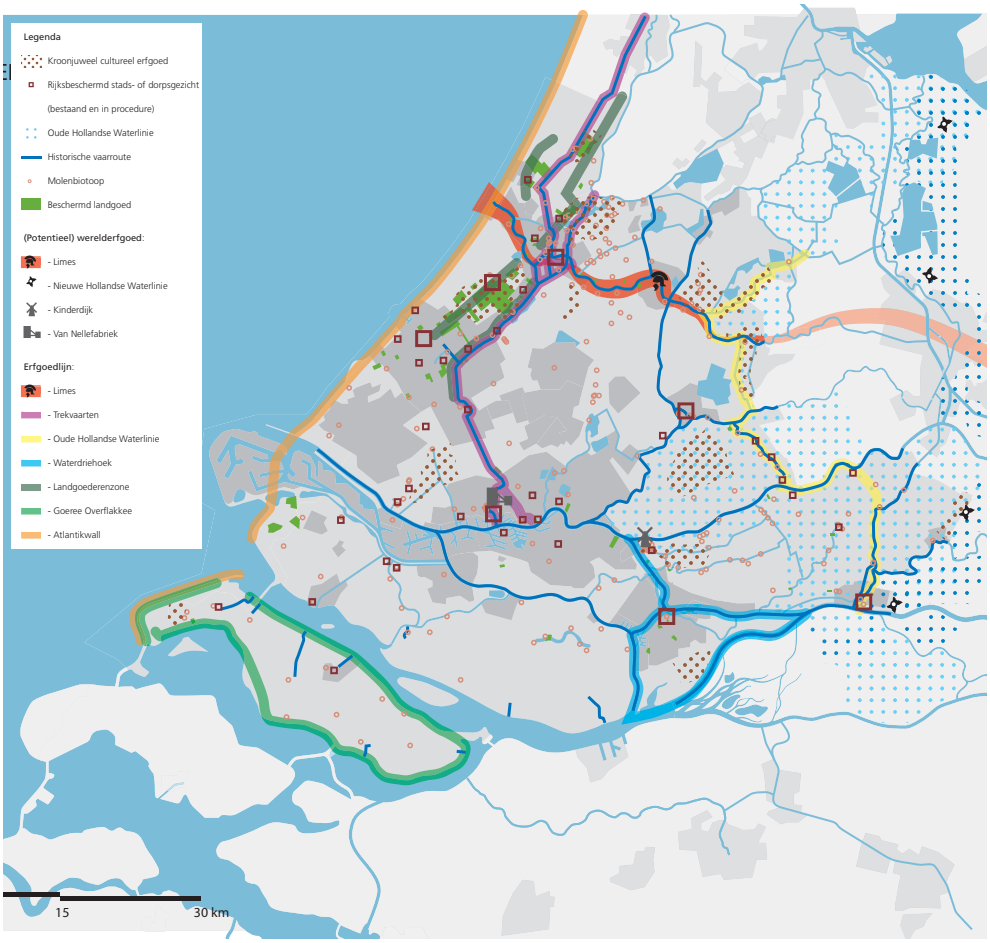

Figuur 1. Bescherming erfgoediconen: Landschappelijke kroonjuwelen, molenbiotopen en landgoed/kasteelcomplexen met ruimtelijke bescherming. Ook op deze kaart de provinciale erfgoedlijnen en beschermde stads-/dorpsgezichten

- *Kroonjuwelen*: cultuurhistorische kroonjuwelen zijn unieke, zeer karakteristieke en gave erfgoedensembles in Zuid-Holland. Hiertoe rekenen wij: de Landgoederenzone, het Kagerplassengebied, de Keukenhof, de kerngebieden van Midden-Delfland en de Krimpenerwaard, Aarlanderveen e.o., de Oude Hollandse Waterlinie, de lintdorpen Meije en Weipoort, het Schurvelingengebied op Goeree, het molengebied van Kinderdijk en Polder de Biesbosch op het Eiland van Dordrecht.

- *Molen-, landgoed-en kasteelbiotopen*: naast de historische structuren en cultuurlandschappen richt de provincie zich in haar beleid ook op twee bijzondere typen monumenten, molens en landgoederen/kastelen. Molens en landgoederen/

Hart van de Krimpenerwaard, provinciaal kroonjuweel erfgoed

kastelen vormen een kenmerkende combinatie van cultuurhistorie, natuur en landschap. Daarbij gaat het niet alleen om het monument op zich maar ook om zijn omgeving en de ensemblewaarde. Hiervoor zijn in de Verordening ruimte planologische beschermingszones (zogenoemde biotopen) opgenomen.

Bescherming én ontwikkeling

Het beschermen en het ontwikkelen van monumentale landschappen en complexen gaan altijd hand in hand. Daar waar die kwaliteiten zeer hoog en kwetsbaar zijn (erfgoediconen), leggen wij het accent op bescherming. Daarbuiten is er meer ruimte voor ontwikkeling.

Accent op bescherming

Erfgoediconen van provinciaal belang willen wij koesteren. Hier ligt het accent op behoud en continueren wij de ruimtelijke bescherming via de Visie en Verordening Ruimte. Dit betreft landschappelijke kroonjuwelen (inclusief werelderfgoed Kinderdijk), molenbiotopen en landgoed/kasteelcomplexen (figuur 1).

Bij deze erfgoediconen vormen de aanwezige cultuurhistorische waarden dé bepalende drager bij ruimtelijke ontwikkeling. Dit betekent overigens niet dat gebieden ‘op slot’ moeten. Want wij willen ook ruimte bieden aan nieuwe ontwikkelingen. Daarom is ‘behoud door ontwikkeling’ het leidende thema. Waar het om gaat is dat dynamiek en verandering zich goed verhouden tot de aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten en essenties of liever nog: die kwaliteiten en essenties versterken. Zo zijn zelfs binnen het werelderfgoed van Kinderdijk ruimtelijke ontwikkelingen mogelijk (figuur 2). Alle kroonjuwelen zijn beschreven bij de Kwaliteitskaart van de Visie Ruimte, met daarbij specifieke richtpunten voor behoud en ontwikkeling.

Figuur 2. Ruimtelijke ontwikkeling binnen een werelderfgoed: ontwerp voor nieuw bezoekerscentrum molengebied Kinderdijk, M&DB Architecten te Den Haag

Accent op ontwikkeling

Buiten de selectie van provinciaal beschermde erfgoediconen kent Zuid-Holland nog veel meer cultuurhistorisch waardevolle plekken en structuren. Deze zijn onderdeel van het agrarisch cultuurlandschap (bv. boerderijlinten, verkavelingsstructuren), de infrastructuur (oude dijken, kades, historische vaarwegen) of van de gebouwde omgeving (oude stads- en dorpskernen, vestingwerken). Dit erfgoed draagt bij aan de ruimtelijke gebiedskwaliteit. Hier hanteert de provincie het handelingskader voor ruimtelijke kwaliteit, op grond van de Kwaliteitskaart en de Gebiedsprofielen Ruimtelijke Kwaliteit. Hierin zijn ook cultuurhistorische waarden opgenomen. Uitgangspunt is dat ruimtelijke ontwikkelingen zoveel mogelijk aansluiten bij aanwezige gebiedsidentiteit en historische structuren. Denk bijvoorbeeld aan een in onbruik geraakte historische dijk als karakteristiek onderdeel van een landschap. Het opnieuw betekenis geven van zo'n oude dijk, door er een fietspad op aan te leggen, kan beleving en gebruik van een gebied verbeteren.

Beleidsvoornemens monumentale landschappen en iconen

- Stimuleren bewustwording van erfgoedbelang binnen de provinciale organisatie via het provinciaal Team Ruimtelijke Kwaliteit en Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit.
- Benutten van erfgoed en cultuurhistorische waardevol landschap bij provinciale projecten op het gebied van ruimte, infrastructuur, groen, water (oevers en dijkversterking) en energie [8].
- In een zo vroeg mogelijk stadium advise-

[8] Via inzet van de provinciale atlas van de Cultuurhistorische Hoofstructuur, Kwaliteitsatlas en Gebiedsprofielen ruimtelijke kwaliteit. Ingeval van provinciale vaarwegen ook via Afwegingskader Vaarwegen.

Landschappelijk kroonjuweel Kagerplassen

ren over bescherming en ontwikkeling van het provinciaal belang cultuurhistorie bij gemeentelijke bestemmingsplannen.

- Aanscherpen ruimtelijk beeld van de provinciale erfgoedlijnen (zie § 2). Deze aangescherpte beelden door laten werken in de provinciale Kwaliteitskaart. Wij gaan na of zij een opmaat kunnen zijn naar integrale gebiedsvisies bij de uitvoering van de Omgevingswet.
- Aanvullen van de atlas van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur met erfgoedwaarden naar analogie van de kaart met archeologische waarden. Wij denken daarbij aan historische vaarwegen, beeldbepalend erfgoed langs historische dijken, kerken en torens, maar ook onder architectuur gebouwde sociale woningbouw zoals de Kooi in Leiden. Deze aanvulling heeft alleen de functie om ons en anderen te attenderen op waarden die makkelijk over het hoofd gezien worden bij ruimtelijke ingrepen.
- Via het Erfgoedhuis gemeenten adviseren bij hun beleid voor erfgoed/landschap en ruimtelijke kwaliteit.

Deel II

Basisvoorzieningen cultuur

7

Cultuurparticipatie

Basisvoorziening cultuurparticipatie

In het Hoofdlijnenakkoord 2015-2019, onderdeel Maatschappij, is aangegeven dat het college de huidige basisvoorziening wil waarborgen. Daarom continueert het college deze periode de provinciale bijdrage aan deze basisvoorziening. Cultuurparticipatie is primair de verantwoordelijkheid van gemeenten. Deze basisvoorziening zal gemeenten tweedelijnsondersteuning bieden bij de uitvoering van hun taken op het gebied van cultuurparticipatie. Op deze wijze wordt de 'onderbouw' van de dienstverlening aan gemeenten geborgd, ervan uitgaande dat de gemeenten zelf de 'bovenbouw' zullen afnemen. De basisvoorziening zal inhoudelijk moeten worden aangestuurd door gemeenten, zij moeten zelf actief hun behoeften aangeven en met de instellingen prestatieafspraken maken en afrekenen.
De provincie behoudt een minimale financiële- en systeemverantwoordelijkheid. Vanaf 2017 bestaat de basisvoorziening uit vier culturele instellingen: Kunstgebouw, Jeugdtheaterhuis, PopUnie en Stichting Educatieve Orkestprojecten. Het Kunstgebouw richt zich m.n. op kleinere kernen in het landelijk gebied (> 30.000 inwoners) en beschouwt zichzelf als makelaar tussen gemeenten, onderwijs en lokale culturele instellingen. Beoogde taken zijn kennisdeling en informeren van gemeenten en scholen, ondersteunen van netwerken en dienstverlenend aanbod (met afname door gemeenten /scholen o.b.v. de beschikbare € 11,64 per leerling verkregen van OCW).
In 2017 start de tweede fase van het landelijk programma Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK). Via de deelregeling CmK in het primair onderwijs van het Fonds voor Cultuurparticipatie 2017-2020 kunnen gemeenten zich hiervoor aanmelden. Voor de kleine gemeenten in Zuid-Holland heeft de provincie, in overleg met het ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de mogelijkheid gecreëerd om via het Kunstgebouw deel te nemen als zij niet via een van de grote gemeenten willen deelnemen. Kunstgebouw zal zich inzetten voor de ondersteuning van de lokale CmK-projecten (tot 2017 bij een aantal samenwerkende gemeenten uitgevoerd door de cultuurnetwerkers), deze inzet (gekapitaliseerde uren) mag worden gebruikt als matching in het kader van de deelregeling CmK.

8
Bibliotheken

De Wet stelsel openbare bibliotheken (Wsob) gaat uit van een bibliotheekstelsel, waarin de drie overheden (Rijk, provincies en gemeenten) nadrukkelijk samen de verantwoordelijkheid voor het netwerk van openbare bibliotheekvoorzieningen en hun kwaliteit dragen. In deze wet is het takenpakket voor de verschillende overheden vastgelegd. ProBiblio is onze provinciale ondersteuningsinstelling voor bibliotheken en voert onze wettelijke taken in het bibliotheekstelsel uit. Het gaat hierbij om de verantwoordelijkheid voor de distributie van fysieke werken door middel van interbibliothecair leenverkeer en de taak om samen met de andere partijen uit het netwerk innovaties te ontwikkelen voor lokale bibliotheken.

De bibliotheeksector is sterk in beweging en daarom vragen bibliotheken en andere partners in het netwerk om een betrokken en goed geïnformeerde provincie die een volwaardig sparringpartner en sturend opdrachtgever voor ProBiblio is. Wij zullen daarom onze inzet intensiveren. Tegelijkertijd vragen wij ProBiblio te investeren in de organisatie zodat ProBiblio toegerust is op de eisen van de toekomst en de wensen van de provincie. Om sturing te geven aan de werkzaamheden van ProBiblio stellen wij een toetsingskader op voor de prestatieafspraken.

In 2017 wordt door ProBiblio een Uitvoeringsagenda Innovatie 2017-2020 opgesteld. Doel van deze agenda is om de innovatiekracht van bibliotheken te versterken zodat bibliotheken beter aansluiting vinden bij technologische en maatschappelijke ontwikkelingen. Zo veel mogelijk relevante partijen inclusief gemeenten binnen Zuid-Holland zullen hierbij betrokken worden, zodat de kans groter wordt om daadwerkelijk tot innovatie te komen. Ook gaat ProBiblio onderzoeken hoe het systeem van interbibliothecair leenverkeer efficiënter en meer toegesneden op de huidige ontwikkelingen vormgegeven kan worden. Uiteraard zullen wij aansluiting zoeken bij de landelijke Gezamenlijke innovatieagenda netwerk openbare bibliotheekvoorzieningen 2016-2018 en de nog op te stellen Gezamenlijke actieagenda 2017-2018.

ProBiblio voert ook de wettelijke taken in het bibliotheekstelsel voor de provincie Noord-Holland uit. Wij gaan met de provincie Noord-Holland in gesprek om (samenwerkings)afspraken te maken waar dat een toegevoegde waarde heeft. Wel vragen wij van ProBiblio een gescheiden boekhouding te voeren voor beide provincies.

Middelen

Bij een beleidsvisie hoort een financieel overzicht. De meerjarenbegroting die bij bovenstaande beleidsvoornemens hoort, ziet er als volgt uit. Wij maken daarbij onderscheid tussen de vaste middelen (bovenste tabel) en incidentele middelen (onderste tabel) voor deze collegeperiode. Let wel: de onderste tabel loopt dus maar tot en met 2019, terwijl de planperiode van deze beleidsvisie inclusief 2020 is.

Deel 1 in deze beleidsvisie, dat betrekking heeft op bescherming, beleving en benutting van erfgoed, telt op tot doel 3.6 in de provinciale Begroting. De taken met betrekking tot cultuurparticipatie en bibliotheken tellen tot begrotingsdoel 4.2.

Daarnaast is incidenteel conform het Hoofdlijnenakkoord 2015-2019 jaarlijks beschikbaar:

- € 2 miljoen voor de Erfgoedlijnen
- € 1,5 miljoen voor 'de intensivering van onze bijdrage aan het cultureel erfgoed'. In het algemeen willen wij daarmee 'het bredere verhaal van de Zuid-Hollandse geschiedenis nog beter vertellen'. In het bijzonder noemt het Hoofdlijnenakkoord daarbij:
  - De koppeling van eigentijdse functies van nieuwe economische dragers bij restauratie-opgaven en herbestemming
  - Een betere presentatie en toegankelijkheid van de in provinciaal beheer toevertrouwde archeologische vondsten
  - Het waarborgen van het onderhoud aan molens als dragers van het Zuid-Hollandse landschap.

Dat betekent niet dat de incidentele € 1,5 miljoen uitsluitend voor deze drie in het bijzonder genoemde opgaven bestemd is. Ook andere voornemens uit de beleidsvisie Cultureel Erfgoed, 2017-2020 zoals de digitalisering, moeten er mee betaald kunnen worden.

Tenslotte is voor het jaar 2017 het budget voor restauratie van rijksmonumenten - bij amendement A523 Impuls cultureel erfgoed dd. 29 juni 2016 - incidenteel opgehoogd met € 2 miljoen

Bij de incidentele middelen moet nog een verdeling gemaakt worden over de jaren 2018 en 2019. GS zullen elk jaar met een bestedingsvoorstel voor de extra € 1,5 miljoen per jaar bij de Statencommissie Bestuur en Middelen terug komen. Hieronder alvast het voorstel voor verdeling voor 2017.

De bedragen € 2 miljoen voor de erfgoedlijnen en de bijdrage aan de NLS staan vast en zijn reeds voor 2017 t/m en 2019 ingevuld. PS hebben in december 2015 besloten dat het budget voor publieksbereik archeologie jaarlijks minimaal € 150.000,- zal bedragen. Daarmee ligt dus wel reeds de ondergrens ervan vast.

Vaste middelen

Provinciale begroting	Visie cultureel erfgoed		2016	2017	2018	2019
Doel	**Taak**	**Product**				
3.6 Beschermd, bekend en beleefbaar erfgoed	3.6.2	Onderhoudssubsidies en draaipremies molens	1.151.100	1.151.100	1.151.100	1.151.100
	3.6.2	Restauratie van rijks-monumenten	1.476.381	1.476.381	1.476.381	1.476.381
	3.6.3	Erfgoedlijnen	1.476.381	1.476.381	1.476.381	1.476.381
	3.6.3	Herbestemming	497.564	497.564	497.564	497.564
	3.6.3	Instrumentontwikkeling	64.000	64.000	64.000	64.000
	3.6.3	Boekjaarsubsidie Erfgoedhuis	1.675.273	1.675.273	1.675.273	1.675.273
	3.6.4	Archeologisch depot en Archeologiehuis	247.944	247.944	247.944	247.944
4.2 Instand-houden 2e lijnsorgani-satie cultuur-participatie	4.2.1	Basisvoorziening cultuurparticipatie	1.614.621	1.614.621	1.614.621	1.614.621
	4.2.2	ProBiblio	4.895.576	4.895.576	4.895.576	4.895.576
	4.2.2	Bibliotheekvernieuwing	197.064	197.064	197.064	197.064
		Totaal	13.295.904	13.295.904	13.295.904	13.295.904

Incidentele middelen

Provinciale begroting	Visie cultureel erfgoed		2016	2017	2018	2019
Doel	**Taak**	**Product**				
3.6 Beschermd, bekend en beleefbaar erfgoed	3.6.2	Groot-onderhoud molens en onderhoud molenbiotopen	300.000	300.000	PM	PM
	3.6.2	Restauratie van rijksmonumenten	2.310.000	2.000.000	PM	PM
	3.6.3	Restauratie + Herbestemming	0	503.000	PM	PM
	3.6.3	Erfgoedlijnen	2.462.000	2.172.000	2.000.000	2.000.000
		Themafondsen PBCF	0	100.000	PM	PM
	3.6.3	Bijdrage NLS voor UNESCO-nominatie	128.000	125.000	125.000	125.000
	3.6.4	Publieksbereik archeologie	300.000	300.000	≥150.000	≥150.000
		Totaal	5.500.000	5.500.000	3.500.000	3.500.000

Colofon
Dit is een uitgave van de provincie Zuid-Holland. April 2017.

www.zuid-holland@pzh.nl

Vormgeving, fotografie (tenzij anders aangegeven) productie:
Bureau Mediadiensten, provincie Zuid-Holland.

Fotografie: luchtfoto's op omslag, bladzijde 7, 15, 22 en 47
Paul Paris Grond - & Luchtfotografie

161202072

161202072